

University of Groningen

Wederzijdse beeldvorming

Gijsberts, M.I.L.; Lubbers, M.

Published in:
Jaarrapport Integratie 2009

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Gijsberts, M. I. L., & Lubbers, M. (2009). Wederzijdse beeldvorming. In *Jaarrapport Integratie 2009* (blz. 254-290). Sociaal en Cultureel Planbureau.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

9 Wederzijdse beeldvorming

Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (UU)

9.1 Hoe ontwikkelen zich opvattingen over en weer bij verschillende bevolkingsgroepen?

De Nederlandse bevolking werd in het nog niet zo verre verleden als relatief tolerant gezien. Dat beeld veranderde radicaal na de aanslagen in New York in 2001, de opkomst van Fortuijn in 2002 en de moord op Van Gogh in 2004. Deze gebeurtenissen versterkten de angst voor moslimterrorisme. In 2005 publiceerde het *Global attitudes project* (Pew Research Center 2005) de bevinding dat in Nederland driekwart van de bevolking zich zorgen maakte over moslimextremisme in eigen land, terwijl in geen ander onderzocht land een meerderheid van de bevolking een negatieve opinie had over moslims. Ook vond een verharding plaats in het politieke en publieke debat over niet-westerse migranten in Nederland. In dit hoofdstuk bekijken we in hoeverre de verharding in de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw terug te zien is in langjarig trendonderzoek. Daarnaast bezien we of opinies over de multi-etnische samenleving negatiever worden tijdens de recente internationale kredietcrisis. Een eerste indicatie dat opvattingen negatiever kunnen zijn geworden, geeft de groeiende steun voor de PVV. De PVV wist in de Europese verkiezingen van juni 2009 17% van de kiezers aan zich te binden en staat in de peilingen van de zomer van 2009 op 20% van de stemmen. Recent onderzoek wijst uit dat kiezers die dreiging ervaren van niet-westerse migranten en moslims, sterk geneigd zijn op de PVV te stemmen (Lubbers et al. 2009). Recentelijk lijken er overigens ook tegenovergestelde tekenen te zijn, zoals naar voren komt in het Continu onderzoek burgerperspectieven (COB), dat elk kwartaal uitgevoerd wordt door het SCP. Volgens dit onderzoek steeg van eind 2008 naar begin 2009 de steun voor de multiculturele samenleving. Weliswaar kalfde in het tweede kwartaal van 2009 de steun wat af, maar de publieke opinie ten aanzien van immigranten was gemiddeld genomen nog steeds positiever dan eind 2008 (Van der Meer et al. 2009). Uit de laatste Amsterdamse burgermonitor komt eveneens naar voren dat de waardering voor niet-westerse migranten toeneemt (O+S 2008).

Van de kant van niet-westerse migranten en hun kinderen werden daarnaast signalen opgevangen dat zij zich minder geaccepteerd voelden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit opinieonderzoek uitgevoerd door Motivaction in juni 2009. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat een forse groep Turkse en Marokkaanse Nederlanders erover denkt om te emigreren (Motivaction 2009); tot nu toe is echter de feitelijke emigratie onder deze groepen vrij beperkt (zie hoofdstuk 2). Ook zouden moslims zich in vergelijking met tien jaar geleden meer identificeren met de islam. Er lijkt volgens Motivaction sprake te zijn van een toenemende polarisatie tussen moslims en niet-

moslims. De respondenten denken dat dit een gevolg is van de toenemende populariteit van de pvv. Ondanks het nodige voorbehoud – er zijn slechts een paar honderd mensen ondervraagd en er zijn bovendien vraagtekens te plaatsen bij de representativiteit van de steekproef (o.a. werving van respondenten op straat en in de moskee) – komen deze bevindingen in grote lijnen overeen met eerder onderzoek onder deze groepen (bv. Gijsberts en Vervoort 2007).

We richten ons in dit hoofdstuk op de meest recente ontwikkelingen in opvattingen over de multi-etnische samenleving. Daartoe inventariseren we de belangrijkste Nederlandse databronnen die ontwikkelingen in opvattingen door de tijd volgen (zie kader 9.1). Er zal blijken dat veruit de meeste trendmatige informatie beschikbaar is voor opvattingen van autochtone Nederlanders. Ook gaat deze informatie vaak ver terug, veelal tot de jaren tachtig en negentig. Voor opvattingen van niet-westerse migranten zijn nauwelijks trendgegevens voorhanden. Dit komt doordat pas voor het eerst in 2002 opvattingen van niet-westerse migranten in grootschalig survey-onderzoek zijn gepeild (er zijn echter problemen met de vergelijkbaarheid door de tijd, zie kader 9.1). Van deze opvattingen doen we verslag in een aparte paragraaf. We besteden daarnaast apart aandacht aan opvattingen over en weer bij moslims en niet-moslims. Ook gaan we in op de vraag of lager en hoger opgeleiden door de tijd heen anders zijn gaan reageren op de multi-etnische samenleving. Ten slotte gaan we op zoek naar verklaringen voor ontwikkelingen in opvattingen. We bezien of de veel geponeerde hypothese dat meningen over migranten negatiever worden ten tijde van economische laagconjunctuur en veel nieuwe immigratie, op waarheid berust.

Kader 9.1 Gebruikte databronnen: haken en ogen bij het in kaart brengen van trends

Om ontwikkelingen in de tijd te volgen, hebben we gebruik gemaakt van vier databronnen. Allereerst gaat het om het SCP-onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV), waarvan de laatste editie in 2008/'09 is gehouden (de gegevens zijn verzameld tussen november 2008 en mei 2009). De in dit hoofdstuk gepresenteerde tijdreeksen lopen (op zijn vroegst) vanaf het begin van de jaren tachtig. In het CV worden sinds jaar en dag opinies onder de gehele Nederlandse bevolking (van 16 jaar en ouder) gevolgd. In elke editie worden circa 2000 mensen ondervraagd. Het komt erop neer dat dit voornamelijk de opinies van autochtone Nederlanders zijn, omdat mag worden aangenomen dat niet-westerse migranten, met name in oudere edities, nauwelijks in het onderzoek voorkwamen. Toch kan niet worden uitgesloten dat veranderingen in de tijdreeks te maken hebben met veranderingen in de samenstelling van de steekproef. Helaas kan niet worden gecorrigeerd voor het aandeel niet-westerse migranten, omdat tot voor kort niet-westerse migranten niet als zodanig konden worden geïdentificeerd in Culturele veranderingen.¹ Wat we wel kunnen doen om samenstellingseffecten zoveel mogelijk uit te sluiten, is de trends uit te splitsen naar de verschillende opleidingsniveaus (laag, midden, hoog).

Het kan niet worden uitgesloten dat er een trendbreuk is opgetreden in de gegevens, omdat de enquêtes in 2008/'09 zijn verzameld door het CBS (voorheen door NIPO en Intomart GfK), dat in plaats van een adressensteekproef een personensteekproef trok. Verder is in 2004 en 2006 extra moeite gedaan om de moeilijk bereikbaren en wegeraars toch mee te laten doen. Dit is in 2008 in mindere mate gebeurd. We presenteren voor 2008/'09 gewogen gegevens.

Daarnaast maken we gebruik van gegevens van het onderzoek Socon (Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland). Deze gegevens zijn verzameld door de secties Sociologie en Methoden van onderzoek van de Radboud Universiteit Nijmegen (Eisinga en Scheepers 2000; Eisinga et al. 2008). De gegevens betreffen een vijfjaarlijkse steekproef uit de Nederlandse bevolking. De meest recente verzameling was in 2005. De vroegste gegevens die wij gebruiken zijn die uit 1985, omdat toen voor het eerst vragen omtrent niet-westerse migranten waren opgenomen. De vragen zijn alleen voorgelegd aan autochtonen. Niet-westerse migranten werden eruit gefilterd op basis van hun geboorteland en/of dat van beide ouders. De codeboeken van het Socon geven een gedetailleerde beschrijving van de gegevens, waarin wordt gesteld dat het telkens een representatieve steekproef betreft van Nederlanders tussen de 18 en 70 jaar. Toch zijn jongeren tussen de 18 en 29 jaar ondervertegenwoordigd. In de analyses hebben we een weegfactor gebruikt; deze leidt echter nauwelijks tot andere resultaten. In 1985, 1990 en 1995 namen circa 3000, 2400 respectievelijk 2000 respondenten deel aan het onderzoek. Echter, alleen een willekeurige helft van de respondenten kreeg de vragen voorgelegd waarin wij geïnteresseerd zijn. In 2000 werden 1000 respondenten geïnterviewd; in 2005 1375. De Socon-gegevens zijn in 2008 aangevuld met een longitudinale studie. Respondenten die eerder deelnamen aan het onderzoek in 1990, 1995, 2000 en 2005 zijn opnieuw benaderd en kregen deels dezelfde vragen voorgelegd als destijds. Vanwege uitval van respondenten zijn deze gegevens niet representatief. Wel kunnen met deze gegevens veranderingen in houdingen van individuele respondenten worden onderzocht.

Ten derde gebruiken we de gegevens van de European social survey (2002-2006). Helaas komen de Nederlandse gegevens die in 2008 verzameld zijn pas tegen 2010 beschikbaar, zodat we ze hier niet kunnen bespreken. Dit Europese project is in 2002 gestart om data van een betere kwaliteit te verkrijgen, die makkelijk toegankelijk zijn voor wetenschappelijke onderzoekers. Uniek aan dit project is dat responspercentages van 70% zijn nagestreefd, die voor Nederland ook gehaald zijn. Niet-westerse migranten zijn in deze dataset ondervertegenwoordigd. Het onderzoek wordt gehouden onder de bevolking van 16 jaar en ouder. In 2002 namen bijna 2100 respondenten deel aan het onderzoek, in 2004 en 2006 bijna 1600. We gebruiken deze gegevens louter voor recente trends onder de autochtone Nederlandse bevolking, waarvoor de dataset representatief wordt geacht.

Er is relatief weinig onderzoek gedaan naar opvattingen van niet-westerse migranten. Pas in 2002 is voor het eerst in de Survey sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen (SPVA) aandacht besteed aan beeldvorming onder niet-westerse migranten (zie Van Praag 2003 voor de verslaglegging). In de SCP-onderzoeken Leefsituatie allochtone stedelingen (LAS'04/'05) en Survey integratie minderheden (SIM'06) is hieraan een vervolg gegeven. Dit hoofdstuk rapporteert voornamelijk over het meest recente SIM-onderzoek. Helaas is het vanwege verschillen in

design en vraagstelling niet goed mogelijk om op basis van deze enquêteonderzoeken trends in kaart te brengen.

In onderzoek naar houdingen over gevoelige onderwerpen, zoals hoe mensen over niet-westerse migranten denken, moeten we ons ervan bewust zijn dat bij de beantwoording sociale wenselijkheid een rol kan spelen. Ook is het belangrijk erop te wijzen dat extreme opvattingen vaak minder vertegenwoordigd zijn in de antwoordpatronen (Carabain 2007).²

9.2 Opvattingen van de (autochtone) Nederlandse bevolking

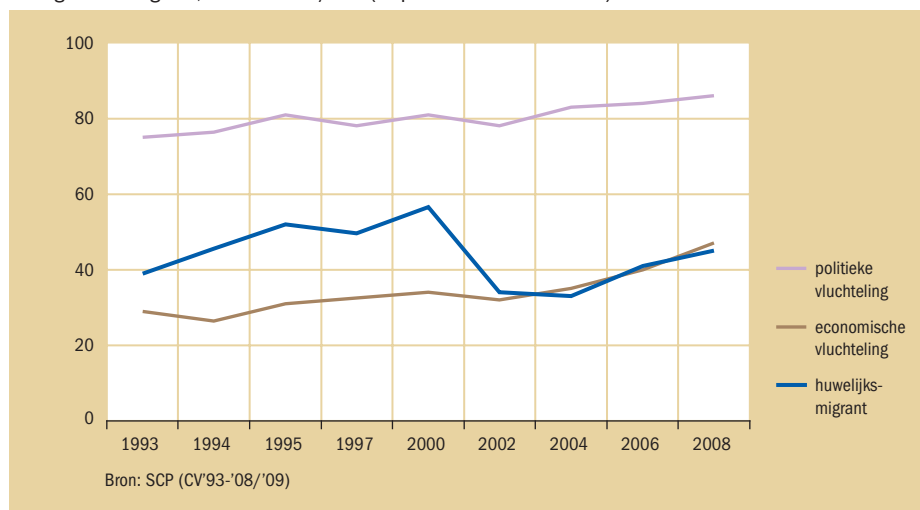
9.2.1 Opvattingen over toelatingsbeleid

De Nederlandse bevolking staat veel negatiever tegenover de toelating van economische vluchtelingen en huwelijksmigranten dan tegenover die van politieke vluchtelingen (figuur 9.1). In 2008/09 oordeelt circa 45% positief over het afgeven van verblijfsvergunningen aan economische vluchtelingen en huwelijksmigranten; daarentegen vindt 85% vindt dat politieke vluchtelingen moeten worden toegelaten. Dit komt overeen met het beeld dat steeds uit eerder onderzoek naar voren is gekomen (bv. Gijsberts et al. 2004). Meninge n over de toelating van politieke en economische vluchtelingen zijn sinds het begin van de jaren negentig milder geworden, met een kleine dip in 2002. De coulance ten aanzien van huwelijksmigratie nam in de jaren negentig toe. In 2002 vond echter een kentering plaats: was in 2000 nog 57% van de Nederlandse bevolking positief over het toelaten van huwelijksmigranten, in 2002 daalde dit tot 34%. Sinds 2004 is deze trend echter gekeerd en worden opvattingen weer positiever, hoewel de instemming met het toelaten van huwelijksmigranten nog niet het niveau heeft bereikt van de tweede helft van de jaren negentig.

Overigens vindt een niet onaanzienlijk deel van de autochtone Nederlanders dat beter niemand kan worden toegelaten in Nederland (zie tabel 9.1). Circa een op de zeven autochtone Nederlanders vindt dat er beter geen mensen van een andere etniciteit kunnen worden toegelaten, en ongeveer eenzelfde aandeel is van mening dat mensen uit armere landen van buiten Europa niet zouden moeten worden toegelaten. Tussen 2002 en 2006 is het aandeel autochtone Nederlanders dat niemand wil toelaten toegenomen; deze verandering heeft zich met name voorgedaan tussen 2002 en 2004. Meuleman et al. (2009) laten middels geavanceerde analyses op deze data zien dat Nederlanders migranten wat sterker zijn gaan afwijzen. In hun crossnationale onderzoek laten zij bovendien zien dat van de 17 onderzochte Europese populaties, Nederland op de vijfde plaats staat – na Hongarije, Oostenrijk, Portugal en Polen – van landen waarvan de populatie het meest restrictief is.

Figuur 9.1

Het afgeven van verblijfsvergunningen aan immigranten, bevolking van 16 jaar en ouder, naar immigratiecategorie, 1993-2008/'09 (in procenten 'mee eens')

Tabel 9.1

Opvattingen ten aanzien van de het toelaten van migranten, autochtone Nederlanders van 16 jaar en ouder, 2002-2006 (in procenten 'niemand toelaten uit de betreffende groep')

	2002	2004	2006
Wat is uw mening over het toelaten om hier te komen wonen met betrekking tot mensen van een ander ras of etnische groep dan de meeste Nederlanders?	9	14	13
Wat is uw mening over het toelaten om hier te komen wonen met betrekking tot mensen uit de armere landen buiten Europa?	9	17	16

Bron: ESS'02-'06

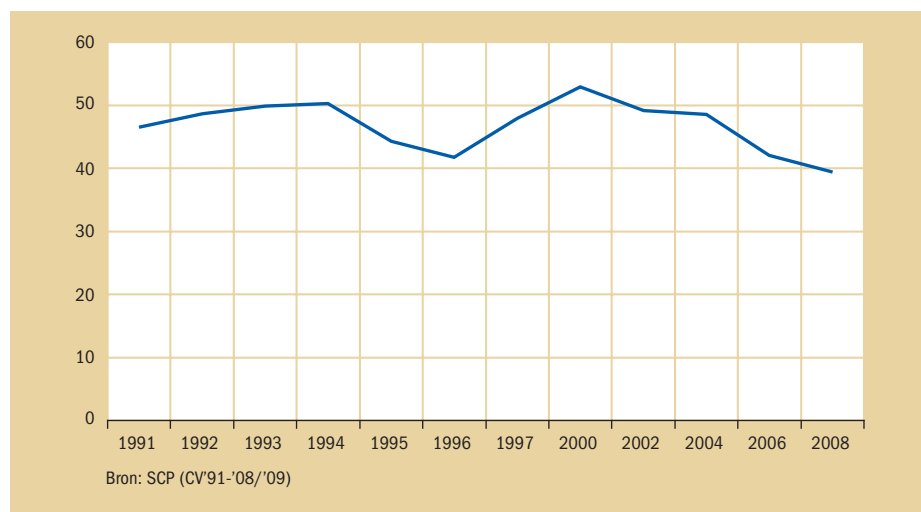
9.2.2 Opvattingen over niet-westerse migranten

Er is veel onderzoek gedaan naar de publieke opinie over niet-westerse migranten. In dit onderzoek wordt doorgaans een groot aantal dimensies van deze opvattingen onderzocht, zoals xenofobie, racisme, ethnocentrisme en subtiele en grove vooroordelen (zie bv. Coenders 2001; Verberk 1999) en ook wordt gekeken naar de onderlinge relaties tussen dergelijke opvattingen. Uit al dit onderzoek blijkt dat weerstand tegen de aanwezigheid van niet-westerse migranten zeker niet iets van de laatste jaren is. Al bijna twintig jaar vindt circa de helft van de Nederlandse bevolking dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in Nederland wonen (figuur 9.2). In 2000 was de weerstand het hoogst (53%); de hoge weerstand bleef tot 2004. Vooral in 2006 en 2008 deed zich hierin een sterke daling voor, tot 39% in 2008, ongeveer hetzelfde niveau als in het midden van de jaren negentig. De opvatting dat er te veel mensen

van een andere nationaliteit in Nederland wonen, wordt de laatste jaren dus minder onderschreven.

Figuur 9.2

Er wonen te veel mensen van een andere nationaliteit in Nederland, bevolking van 16 jaar en ouder, 1991-2008/'09 (in procenten 'mee eens')

In de onderzoeksliteratuur worden weerstanden tegen andere etnische groepen vaak in verband gebracht met het ervaren van etnische dreiging (bv. Quillian 1995; Scheepers et al. 2002). Het negatief oordelen over een andere etnische groep blijkt te maken te hebben met het gevoel dat die andere groep een bedreiging vormt voor de positie van de eigen groep. Tussen 1985 en 2005 is in het onderzoek Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland (Socon) nagegaan in hoeverre deze gevoelens van etnische dreiging spelen onder autochtone Nederlanders (tabel 9.2). Duidelijk wordt dat gevoelens van etnische dreiging door de tijd zijn toegenomen. Een kwart van de autochtone Nederlanders vond in 2005 dat etnische minderheden eerder een huis krijgen toegewezen dan Nederlanders, dat het onderwijs aan kinderen uit niet-westerse groepen ten koste gaat van dat aan Nederlandse kinderen en dat het nog eens zover komt dat Nederlanders ontslagen worden om etnische minderheden aan werk te helpen. Ook wordt de komst van niet-westerse migranten steeds meer als een bedreiging voor de eigen cultuur gezien: voelde in 1995 18% van de autochtone Nederlanders deze dreiging, in 2005 was dit aandeel toegenomen tot maar liefst 41%.

Tabel 9.2

Ervaren etnische dreiging, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1985-2005 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1985	1990	1995	2000	2005
Etnische minderheden komen bij het toewijzen van huizen eerder aan de beurt dan Nederlanders	13	22	36		27
Onderwijs aan kinderen van etnische minderheden gaat ten koste van Nederlandse kinderen	12	15	18		25
Het komt nog eens zo ver dat Nederlanders ontslagen worden om etnische minderheden aan te nemen	9	10	16	11	24
De komst van etnische minderheden naar Nederland is een bedreiging voor onze eigen cultuur			18	26	41

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'85-'05)

Tot nu toe is in dit hoofdstuk verslag gedaan van veranderingen in gemiddelde opvattingen. Daarbij wordt gekeken of groepsgegevens door de tijd veranderen. Sinds 2006 is, door middel van panelonderzoek, binnen het Socon-project ook onderzocht in hoeverre individuele respondenten zijn veranderd in hun opinies. Respondenten die in eerdere afleveringen hebben meegedaan met het onderzoek zijn sinds 2006 opnieuw benaderd. Zo werden in 2006 respondenten uit 1995 opnieuw benaderd, en eind 2007 en begin 2008 respondenten uit 1990. Daarnaast werden op dat moment ook respondenten benaderd die hadden deelgenomen aan onderzoek in 2000 en in 2005. Eerder onderzoek op de panelgegevens uit 2006 liet zien dat de respondenten een sterkere (culturele) dreiging zijn gaan ervaren van etnische minderheden (Jaspers et al. 2009). Deze trend zien we terug in tabel 9.3. Van de respondenten die in 1995 meededen, stemde 13% in met de uitspraak dat etnische minderheden een bedreiging vormen voor de Nederlandse cultuur. In 2006 stemde van dezelfde respondenten 35% in met de uitspraak. Ook de respondenten die in 2000 meededen, laten een flinke stijging zien in instemming met deze uitspraak: van 26% in 2000 naar 39% in 2008.

Wanneer we de veranderingen bij individuen naast elkaar beschouwen, zien we dat er tussen 2005 en 2008 weinig verandert. Een vergelijking tussen de antwoorden van respondenten in 1990 en 2008, in 1995 en 2006, en in 2000 en 2008 laat juist wel sterke veranderingen zien. De grootste stijging in ervaren etnische dreiging lijkt zich te hebben voorgedaan tussen 2000 en 2005, in de meest roerige tijd in de publieke discussie omtrent de multiculturele samenleving.

Tabel 9.3

Veranderingen bij individuen in ervaren etnische dreiging, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1990-2007/'08 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1990 → 2007/8	1995 → 2006	2000 → 2007/08	2005 → 2007/08
Het komt nog eens zover dat Nederlanders ontslagen worden om etnische minderheden aan te nemen	10 → 25		10 → 27	22 → 24
Onderwijs aan kinderen van etnische minderheden gaat ten koste van Nederlandse kinderen	14 → 23			
De Nederlanders moeten inleveren om de uitkeringen van etnische minderheden te betalen	25 → 33			
De komst van etnische minderheden naar Nederland is een bedreiging voor onze eigen cultuur		13 → 35	26 → 39	37 → 40
Nederlandse waarden en normen mogen niet verloren gaan in de multiculturele samenleving		81 → 91		
Het komt nog eens zover dat ik mij moet aanpassen aan de gewoontes van etnische minderheden			28 → 39	
Ik ben wel eens bang dat mijn financiële vooruitzichten zullen verslechteren door de aanwezigheid van etnische minderheden			12 → 21	18 → 22

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'90-'07/'08)

Ook in de European social survey (ESS) is gevraagd naar etnische dreiging (tabel 9.4). In deze studie is respondenten zowel de mogelijke positieve zijde als de mogelijke negatieve zijde van immigratie voorgelegd. Nederlanders positioneren zich hier gemiddeld genomen ergens in het midden: niet positief en niet negatief. De verschuivingen tussen 2002 en 2006 zijn klein, maar blijken een wat positievere kant uit te bewegen (na een aanvankelijke toename van dreigingsgevoelens tussen 2002 en 2004).

Tabel 9.4

Ervaren dreiging door het toelaten van migranten, autochtone Nederlanders van 16 jaar en ouder, 2002-2006 (in gemiddelden)^a

	2002	2004	2006
Het is goed voor de Nederlandse economie (0) versus het is slecht voor de Nederlandse economie (10) dat mensen uit andere landen hier komen wonen	5,2	5,4	4,9
Het culturele leven in Nederland wordt over het algemeen verrijkt (0) versus het culturele leven wordt ondermijnd (10) door mensen uit andere landen die hier komen wonen	4,1	4,2	4,0
Nederland is een betere plek (0) of Nederland is een slechtere plek (10) geworden om te wonen door mensen uit andere landen die hier zijn komen wonen	5,4	5,3	5,0

a De uitspraken zijn gemeten op een bipolaire schaal van 0 tot 10, waarbij respondenten zowel de positieve als negatieve uitspraak is voorgelegd.

Bron: ESS'02-'06

9.2.3 Opvattingen over integratie

Over de vraag of niet-westerse migranten de Nederlandse taal moeten leren, heerst nagenoeg unanimitie. Al sinds 1994 vindt meer dan 90% van de bevolking dat dit moet gebeuren (tabel 9.5). De stelling dat migranten niet te veel moeten vasthouden aan de eigen cultuur en gewoonten, wordt ook door een meerderheid van de bevolking onderschreven. Sinds het midden van de jaren negentig is men wat strenger gaan oordelen (gegevens t/m 2006). Het grootste verschil bestaat tussen de onderzoeksjaren 1996 en 2004. In 1996 vond 52% dat migranten niet te veel aan hun eigen cultuur en gewoonten moeten vasthouden, in 2004 was 64% deze mening toegedaan.

Tabel 9.5

Opvattingen ten aanzien van de integratie van etnische minderheden, bevolking van 16 jaar en ouder, 1994-2006 (in procenten 'mee eens')

	1994	1996	2000	2002	2004	2006
allochtonen moeten de Nederlandse taal leren	95	91	97	97	95	95
allochtonen moeten niet te veel vasthouden aan hun eigen cultuur en gewoonten	57	52	60	61	64	62
de meeste allochtonen in Nederland zijn al aardig ingeburgerd of zullen snel ingeburgerd raken	36	44	35	34	39	44

Bron: SCP (CV'94-'06)

Minder dan de helft van de bevolking vindt dat migranten al aardig zijn ingeburgerd of dat dit in ieder geval snel zal gaan gebeuren. Dit betekent dat een meerderheid van de bevolking denkt dat het nog lang zal duren eer zij in Nederland zijn ingeburgerd. De mening hierover fluctueert enigszins. In 1996 was men er positiever over

dan in 1994. In 2000 en 2002 was men juist negatiever, waarna men in 2004 en 2006 wederom positiever is gaan denken.

9.2.4 Positieve opvattingen over Nederland(ers)

In het politieke en publieke debat is de laatste jaren veel aandacht geweest voor de Nederlandse identiteit. Uit onderzoek komt naar voren dat nadruk op de eigen identiteit vaak leidt tot een positievere houding jegens de eigen groep. Dit kan echter samengaan met een negatievere houding jegens andere groepen. Deze samenhang komt naar voren in de term 'ethnocentrisme'. Dit verwijst niet alleen naar een negatieve houding tegenover andere groepen, maar ook naar een positieve houding tegenover de eigen groep. Een dergelijke positieve houding tegenover Nederland of Nederlanders blijkt vaak samen te gaan met een negatieve houding tegenover andere groepen (Coenders 2001).

Ook met betrekking tot positieve houdingen tegenover de eigen groep is een tijdreeks beschikbaar. Daaruit wordt duidelijk dat positieve houdingen tegenover Nederland in de jaren tachtig minder prominent aanwezig waren dan vanaf medio de jaren negentig (tabel 9.6). Toch is tussen 1995 en 2005 niet duidelijk sprake van een tendens in dezelfde richting. Wel liggen deze gevoelens op een relatief hoog niveau.

Tabel 9.6

Positieve houdingen tegenover Nederland(ers), autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1985-2005 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1985	1995	2000	2005
Wij Nederlanders zijn altijd bereid om de handen uit de mouwen te steken	33	48	56	47
In het algemeen gesproken is Nederland een beter land dan de meeste andere landen	49	65	63	56
Iedere Nederlander dient de nodige eerbied in acht te nemen tegenover onze nationale symbolen, zoals onze vlag en volkslied	52	60	58	63
Ik ben er trots op een Nederlander te zijn	62	70	73	73

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'85-'05)

In 2005 is driekwart van de autochtone bevolking er trots op Nederlander te zijn, vindt 63% dat iedere Nederlander eerbied in acht moet nemen tegenover nationale symbolen als vlag en volkslied, en vindt 56% dat Nederland een beter land is dan de meeste andere landen. Eerder onderzoek van Dekker et al. (2003) onder Nederlandse scholieren laat eveneens zien dat een ruime meerderheid trots is op Nederland. Coenders (2001) laat op basis van het internationale sociale onderzoeksprogramma ISSP zien dat patriottisme in Nederland sterk is, maar minder sterk dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten. In de Eurobarometer-onderzoeken is van 1986 tot 2003

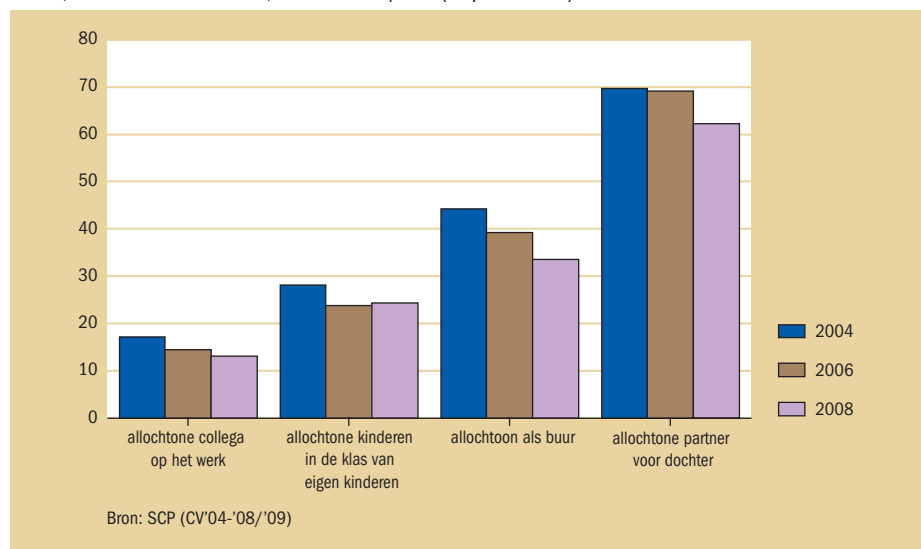
een vraag opgenomen over de mate waarin men trots is op het eigen land (Schmitt en Scholz 2005). De gegevens laten ook hier zien dat ruim driekwart van de Nederlanders er trots op is Nederlander te zijn. Alhoewel er wat schommelingen tussen de jaren zijn, is het beeld – in ieder geval vanaf 1995 – vrij stabiel.

9.2.5 Etnische distantie

Een ander aspect van de beeldvorming bij etnische groepen is de afstand die mensen wenselijk vinden te houden tussen zichzelf en leden van een andere etnische groep. Dit wordt in de onderzoeksliteratuur aangeduid met de term ‘etnische distantie’, oftewel de neiging contact met andere groepen te vermijden (Bogardus 1968; Hagendoorn en Kleinpenning 1991). Deze etnische distantie kan in beeld worden gebracht door te bezien in hoeverre mensen geneigd zijn leden van bepaalde etnische groepen te accepteren als bijvoorbeeld collega, buur, of klasgenoot van de eigen kinderen. Dan blijkt dat autochtone Nederlanders een duidelijke hiërarchie aanbrengen in deze gewenste afstand, die afhangt van het type contact (figuur 9.3).

Figuur 9.3

Gewenste sociale afstand tot niet-westerse migranten, autochtone Nederlanders van 16 jaar en ouder, naar sociale situatie, 2004-2008/'09 (in procenten)

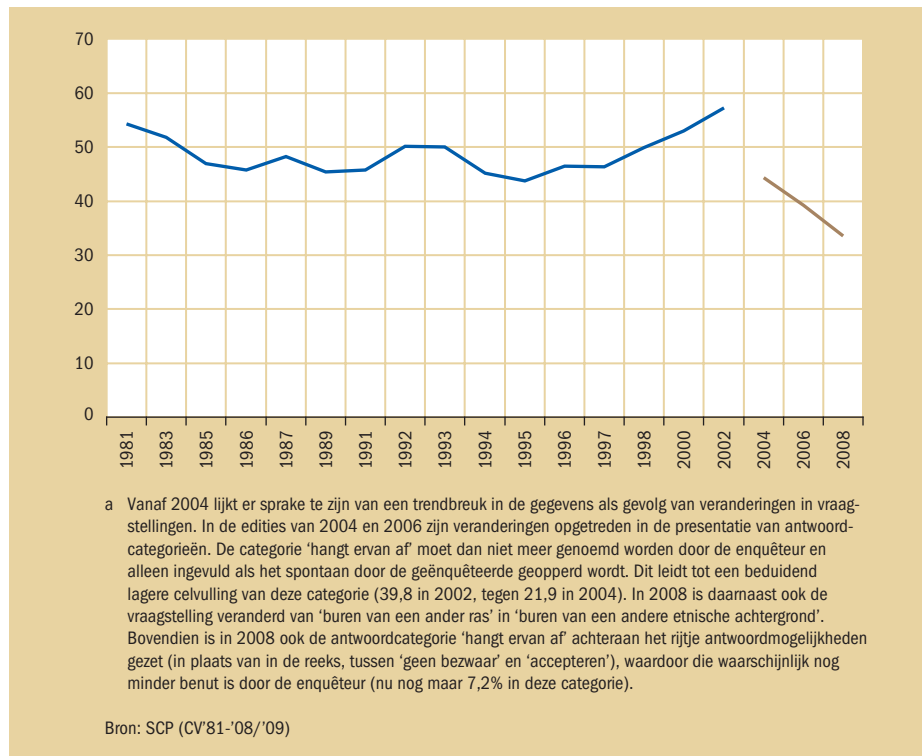

Tegen een allochtone collega op het werk heeft bijvoorbeeld een grote meerderheid van de bevolking geen enkel bezwaar. Ook stuiten, naar eigen zeggen, allochtone kinderen in de klas van het eigen kind op relatief weinig weerstand. Echter, uit allerlei ander onderzoek blijkt dat dit wel sterk afhankelijk is van de hoeveelheid migrantenleerlingen op de school. Heeft bij een kleine minderheid van migrantenleerlingen een op de vijf autochtone Nederlanders bezwaar, als het een school met een meer-

derheid aan leerlingen uit migrantengroepen betreft, stuit contact bij drie op de vier autochtone Nederlanders op weerstanden (Coenders et al. 2004). Naarmate het contact dichterbij komt, neemt de acceptatie dus aanzienlijk af. Zo stuit een buur van een andere etnische herkomst bij veel meer autochtone Nederlanders op bezwaren, en een allochtone partner voor het eigen kind (dochter) wordt het meest ongewenst geacht.

Figuur 9.4

De weerstand tegen mensen van een andere etnische herkomst als naaste buren, bevolking van 16 jaar en ouder, 1981-2008/09 (in procenten 'wijst af')^a

Tussen 2004 en 2008/09 is de gewenste sociale afstand ten aanzien van niet-westerse migranten wat afgenomen, zo blijkt uit gegevens uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV). Het betreft dan vooral de weerstand tegen allochtone buren en een allochtone partner voor de eigen dochter. De tijdreeks is echter te kort om conclusies te kunnen trekken. Voor de weerstand tegen buren van een andere etnische herkomst is wel een lange tijdreeks beschikbaar (figuur 9.4). Daaruit blijkt dat een aanzienlijk aandeel van de Nederlandse bevolking bij voorkeur een zekere sociale afstand tot niet-westerse groepen houdt. Al bijna 30 jaar staat tussen de 40% en 50% van de Nederlandse bevolking gereserveerd of zelfs afwijzend tegenover buren van een andere etnische herkomst. Dit aandeel is in grote lijnen behoorlijk

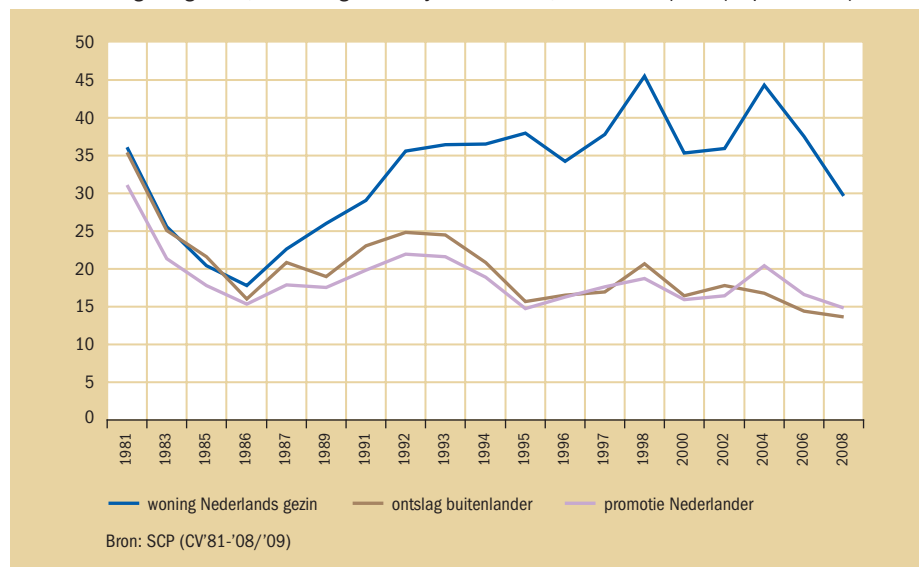
stabiel gebleven, met drie duidelijke pieken: in het begin van de jaren tachtig, in 1992/'93 en in 2002. Sinds 2002 is de weerstand echter duidelijk afgenomen, tot een aandeel van 35% in 2008/'09. Vanwege een mogelijke trendbreuk als gevolg van veranderingen in de vraagstelling, kan de trend vanaf 2004 echter niet meer verantwoord worden doorgetrokken. Het is dan ook onduidelijk of het hier een daadwerkelijke afname betreft.

9.2.6 Discriminatiegeneigdheid

Aan de wederzijdse acceptatie van groepen kan een meer gedragsintentionele component worden verbonden. Bijvoorbeeld, in hoeverre zijn mensen geneigd andere groepen te discrimineren bij de verdeling van schaarse goederen zoals een baan of woning? Met betrekking tot de arbeidsmarkt vindt een grote meerderheid van de bevolking dat bij ontslag of promotie geen verschil mag worden gemaakt tussen een Nederlander of een buitenlander. Sinds het begin van de jaren tachtig is er – op enige fluctuaties na – weinig veranderd in deze mening (figuur 9.5). Vanaf 2004 lijken opinies echter enigszins positiever te worden. Gaat het om de toewijzing van een woning, dan wil in 2008/'09 circa 30% van de bevolking een Nederlands gezin voorrang geven. Deze discriminatiegeneigdheid met betrekking tot de woningmarkt is gegroeid sinds het midden van de jaren tachtig en schommelt daarna, met de nodige fluctuaties, al weer jaren rond de 40%. Ook hier is de laatste jaren sprake van een steeds positievere houding: de geneigdheid tot discrimineren daalt van 44% in 2004 naar 30% in 2008/'09.

Figuur 9.5

Discriminatiegeneigdheid, bevolking van 16 jaar en ouder, 1981-2008/'09 (in procenten)

9.3 Opvattingen van niet-westerse migranten

Voor opvattingen van niet-westerse migranten zijn geen tijdreeksen beschikbaar. Om toch een beeld te geven van de opinies van niet-westerse migranten, bespreken we de meest recente gegevens uit de Survey integratie minderheden (SIM'06). Waar mogelijk vergelijken we deze opinies met die van autochtone Nederlanders over dezelfde thema's.

Over (de aanwezigheid van) niet-westerse migranten

Onder niet-westerse migranten is de steun aan het multiculturele ideaal ('het is goed als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen') en aan gelijke rechten voor allochtonen en autochtonen hoger dan onder autochtone Nederlanders (tabel 9.7). Tegelijkertijd vinden Turkse Nederlanders zelfs vaker dan autochtone Nederlanders dat er te veel allochtonen in Nederland zijn: in 2006 gaat het om 58% tegenover 44%. Ook is een op de drie Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders die mening toegedaan. Een ruime meerderheid onder alle etnische groepen is van mening dat een wijk er niet op vooruitgaat als er veel allochtonen komen wonen. Niet-westerse migrantengroepen verschillen daarin niet erg van autochtone Nederlanders. Zij staan echter, en dan vooral Marokkaanse Nederlanders, een liberaler asielbeleid voor dan autochtone Nederlanders. Toch acht ook onder migrantengroepen nog steeds een minderheid het wenselijk dat asiel krijgen in Nederland gemakkelijker wordt.

Tabel 9.7

Houding ten opzichte van etnische minderheden, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten '(zeer) mee eens')

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Het is goed als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen	83	94	94	90	78
Het moet makkelijker worden om in Nederland asiel te krijgen	24	36	24	28	13
Allochtonen die legaal in Nederland mogen wonen, moeten dezelfde rechten op sociale zekerheid hebben als autochtone Nederlanders	92	92	89	90	89
Er wonen in Nederland te veel allochtonen	58	37	34	36	44
Het is slecht voor een wijk als er veel allochtonen komen wonen	60	58	56	52	67

Bron: SCP (SIM'06)

Over integratie

Net als autochtone Nederlanders vinden bijna alle niet-westerse migranten dat migranten de taal moeten leren. Slechts circa 10% is echter (in 2006) van mening

dat migranten hun eigen cultuur en gewoonten zouden moeten loslaten (tabel 9.8). Onder autochtone Nederlanders is overigens ook slechts een minderheid (22%) deze mening toegedaan. Hoewel in tabel 9.5 naar voren kwam dat autochtone Nederlanders in meerderheid vinden dat migranten ‘niet te veel aan hun cultuur en gewoonten zouden moeten vasthouden’, vindt slechts een minderheid dat migranten hun cultuur en gewoonten ook geheel zouden moeten loslaten.

Niet-westerse migranten – en dan vooral Turkse en Marokkaanse Nederlanders – zijn wel vaker dan autochtone Nederlanders van mening dat de meeste migranten genoeg doen om in Nederland te integreren. Autochtone Nederlanders vinden veel vaker dat dit niet zo is of dat sommige groepen in ieder geval niet genoeg hun best doen. Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders lijken hierin op autochtone Nederlanders.

Met betrekking tot hun eigen integratie is een ruime meerderheid van de niet-westerse migranten van mening dat zijzelf goed zijn geïntegreerd (tabel 9.8).

Tabel 9.8

Houding ten aanzien van de integratie van allochtonen in het algemeen, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
allochtonen moeten Nederlands leren					
(zeer) mee eens	96	95	98	98	99
allochtonen moeten hun eigen cultuur en gewoonten loslaten					
(zeer) mee eens	9	7	13	15	22
doen de meeste allochtonen genoeg om in Nederland te integreren?					
ja, de meeste doen genoeg	19	25	10	11	6
neutraal, gaat wel	27	32	15	19	16
nee, de meeste doen te weinig	39	24	44	43	41
sommige groepen wel, andere niet	15	19	30	26	36
vindt u dat u zelf goed bent geïntegreerd?					
ja, genoeg	65	75	96	91	-
neutraal, gaat wel	21	18	4	6	-
nee, te weinig	13	7	0	3	-
aandeel dat zichzelf als allochtoon ziet					
	63	67	36	36	-

Bron: SCP (SIM'06)

Turkse Nederlanders zeggen dit nog het minst over zichzelf (65%) en Surinaamse Nederlanders het meest (96%). Slechts 13% van de Turkse en 7% van de Marokkaanse Nederlanders vindt zichzelf te weinig geïntegreerd. Dit zijn overigens vaker

de lager opgeleiden, vrouwen en ouderen. Hoger opgeleiden van Turkse en Marokkaanse herkomst zien zichzelf bijna allemaal (meer dan 90%) als goed geïntegreerd en verschillen daarmee niet meer van hoger opgeleide Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders (zie Gijsberts en Vervoort 2007). Toch ziet de meerderheid (twee derde) van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders zichzelf wel als allochtoon. Onder de Surinaamse en Antilliaanse herkomstgroep ziet slechts een derde zichzelf als allochtoon (tabel 9.8).

Gewenste sociale afstand

Net als bij autochtonen is bij niet-westerse migranten een hiërarchie in de gewenste sociale afstand te onderkennen, gebaseerd op het type contact. De meeste etnische groepen hebben weinig bezwaar tegen het idee dat hun kinderen Nederlandse vrienden hebben. Maar als zij een autochtone huwelijkspartner zouden kiezen, stuit dit, althans voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders, op veel meer weerstand (tabel 9.9). Dit lijkt te kunnen worden toegeschreven aan het verschil in godsdienst, het al of niet moslim zijn.

Tabel 9.9

Houding ten aanzien van andere etnische afkomst van vrienden en partner van de kinderen, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten ('heel' vervelend')

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Vervelend als kinderen veel vrienden van Nederlandse/allochtone afkomst hebben	6	6	2	1	13
Vervelend als kinderen partner van Nederlandse/allochtone afkomst kiezen	40	35	5	3	22

Bron: SCP (SIM'06)

Ervaren acceptatie en discriminatie onder niet-westerse migranten

Migranten oordelen niet onverdeeld positief over het maatschappelijk klimaat ten aanzien van niet-westerse migranten in Nederland, maar dat geldt evenzeer voor autochtone Nederlanders. Tamelijk veel personen met een niet-westerse herkomst hebben het gevoel dat ze maar in beperkte mate worden geaccepteerd in Nederland. Turkse Nederlanders zijn hierover het somberst gestemd; Surinaamse Nederlanders, daarentegen, zijn beduidend positiever dan de andere migrantengroepen (tabel 9.10). De stelling die niet-westerse migranten over het algemeen het meest onderschrijven, is dat Nederland openstaat voor buitenlandse culturen; Marokkaanse Nederlanders vinden dit van alle groepen echter het minst. Daartegenover zijn migranten gemiddeld genomen het minst te spreken over de kansen die je als buitenlander in Nederland krijgt. Turkse Nederlanders vinden nog het minst dat je rechten als buitenlander in Nederland worden gerespecteerd en dat Nederland een gastvrij land is voor buitenlanders. Opvallend is dat ook autochtone Nederlanders zelf niet al te

positief zijn over de acceptatie van niet-westerse migranten in Nederland. Autochtone Nederlanders zijn hierover zelfs minder positief dan Surinaamse Nederlanders. Het algemene beeld is dat autochtonen en niet-westerse migranten niet al te veel verschillen in de mate waarin zij vinden dat allochtonen worden geaccepteerd in Nederland.

Tabel 9.10

Ervaren acceptatie van allochtonen in Nederland, bevolking van 15 jaar en ouder naar etnische herkomst, 2006 (in procenten '(zeer) mee eens')

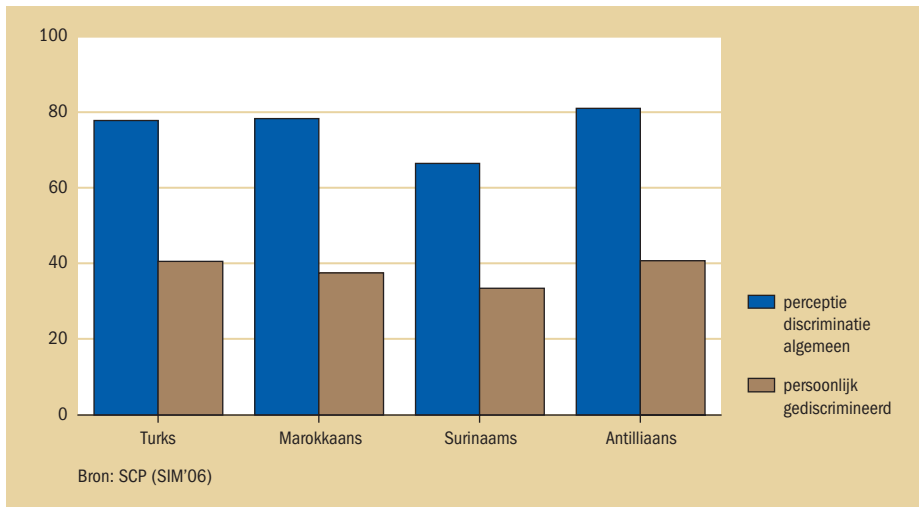
	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
in Nederland krijg je als allochtoon alle kansen	37	40	51	38	43
in Nederland worden je rechten als allochtoon gerespecteerd	49	56	59	51	52
Nederland is een gastvrij land voor allochtonen	50	56	68	58	60
Nederland staat open voor allochtone culturen	59	53	71	62	59

Bron: SCP (SIM'06)

Niet alleen voelen niet-westerse migranten zich lang niet altijd geaccepteerd, zij vinden ook in ruime meerderheid dat er in Nederland op zijn minst af en toe wordt gediscrimineerd (figuur 9.6). Dit geldt overigens vooral voor de langer in Nederland verblijvende groepen; de vluchtelingengroepen vinden dit veel minder vaak (Gijsberts 2005). Het valt op dat persoonlijke ervaring met discriminatie beduidend minder vaak wordt gerapporteerd. Een meerderheid van de niet-westerse migranten heeft naar eigen zeggen persoonlijk nooit of bijna nooit met discriminatie te maken. Toch zegt in 2006 circa 40% van de Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders af en toe tot zeer vaak met discriminatie te worden geconfronteerd. Onder Surinaamse Nederlanders komt dit minder voor.

Figuur 9.6

Gepercipieerde discriminatie, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten 'af en toe'/'zeer vaak')

9.4 Opvattingen van moslims en niet-moslims over elkaar

De laatste tijd is er veel aandacht voor de aanwezigheid van moslims in Nederland. Uit onderzoek onder de Nederlandse bevolking in 1998 bleek al dat de beeldvorming over moslims over het algemeen vrij negatief is (Sniderman et al. 2003; Hagendoorn en Sniderman 2001). De (inter)nationale ontwikkelingen aan het begin van de eenentwintigste eeuw hebben dat beeld zeker geen goed gedaan. Recentelijk maakte het Pew Onderzoekscentrum bekend dat in de door hen onderzochte landen tussen 2002 en 2008 de opinie over moslims beduidend negatiever is geworden (Pew Research Center 2008). Nederland ontbrak helaas in hun laatste onderzoek. Het bureau concludeerde echter in 2005 dat de opinie in Nederland negatiever was dan in de andere onderzochte Europese landen (Frankrijk, Groot-Brittannië, Spanje, Polen en Duitsland). De beschikbare gegevens voor Nederland laten zien dat er na 2001 een duidelijk negatievere houding bestaat tegenover moslims dan in de jaren negentig.

Dit komt eveneens naar voren bij een onderlinge vergelijking van de cijfers uit het onderzoek van Sniderman et al. (2003), dat gebaseerd is op gegevens uit 1998 met die van 2004-2008/'09 uit Culturele veranderingen (tabel 9.11). Het aandeel van de bevolking dat vindt dat moslims veel kunnen bijdragen aan de Nederlandse cultuur en dat de meeste moslims respect hebben voor de cultuur en leefwijze van anderen, daalde in die periode van de helft naar ongeveer een derde van de autochtone bevolking. Dit bleef zo tot 2006, waarna deze aandelen weer wat zijn toegenomen, maar nog niet op het niveau zijn van tien jaar geleden. In 2008/'09 is men dus gemiddeld genomen negatiever dan in 1998. Het aandeel van de bevolking dat vindt dat de westerse leef-

wijze en die van moslims niet samengaan, is echter wel afgenomen in de afgelopen tien jaar. Bleef dat aandeel tussen 1998 en 2006 betrekkelijk stabiel op ongeveer de helft van de autochtone bevolking, in 2008/'09 daalde het naar 41%. Een mogelijke trendbreuk vanwege een verandering in de dataverzameling sluiten we niet uit (zie kader 9.1).

Deze meningen worden door Hagendoorn en Sniderman (2001) onder de noemer 'algehele afwijzing' geschaard. Daarnaast onderscheiden zij opvattingen met betrekking tot 'cultuurconflict'. Dit duidt op gepercipieerde culturele verschillen in bijvoorbeeld de positie van de vrouw en de opvoeding van kinderen. Niet-moslims hebben een negatief beeld van de positie van de vrouw en de verhouding tussen ouders en kinderen in de islamitische cultuur. Een grote meerderheid van de autochtonen denkt (in 2008/'09) dat moslimmannen hun vrouwen overheersen (84%) en dat moslims hun kinderen op een autoritaire manier opvoeden (68%). Deze opvattingen werden iets negatiever tussen 1998 en 2004. In 2008/'09 lijken Nederlanders wat minder sterk een cultuurconflict waar te nemen dan daarvoor, hoewel de aandelen nog steeds op een gemiddeld hoog niveau liggen.

Tabel 9.11

Opvattingen over de leefwijze van moslims, autochtone Nederlanders van 18-80 jaar, 1998-2008/'09 (in procenten 'mee eens')^a

	1998	2004	2006	2008/'09
Moslims kunnen veel bijdragen aan de Nederlandse cultuur	45	34	36	41
De meeste moslims in Nederland hebben respect voor de cultuur en leefwijze van anderen	51	36	35	43
De West-Europese leefwijze en die van moslims gaan niet samen	53	50	52	41
Moslimmannen overheersen hun vrouwen	89	91	92	84
Moslims in Nederland voeden hun kinderen op een autoritaire manier op	76	81	81	68

a In de twee gebruikte onderzoeken zijn de items gemeten op vierpuntsschalen. Weergegeven is het percentage respondenten dat het (zeer) eens is met de stelling. De Ercomer-survey van 1998 is gehouden onder een representatieve steekproef uit de volwassen autochtone bevolking van 18 tot 80 jaar (n = 2007). Culturele veranderingen in Nederland is gehouden onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder (n = circa 2000). Voor de vergelijkbaarheid tussen beide onderzoeken zijn de ondervraagde migranten (westers en niet-westers) in Culturele veranderingen buiten beschouwing gelaten en is dezelfde leeftijdsselectie als in de Ercomer-survey gehanteerd.

Bron: Sniderman et al. 2003 (Ercomer Survey'98); SCP (CV'04-'08/'09)

Ook uit het Socon-onderzoek blijkt dat meningen over moslims in Nederland negatiever zijn geworden aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Hoewel we voorzichtig moeten zijn met het interpreteren van trends op basis van twee meetmomenten, is duidelijk te zien dat opvattingen tussen 1995 en 2005 beduidend negatiever zijn geworden (tabel 9.12). Meer mensen dan in 1995 vinden dat islamitische vrouwen met een hoofddoek zich niet aanpassen aan de samenleving, dat moslims hun godsdienst misbruiken voor politieke doeleinden en dat moslims gemakkelijk

naar geweld grijpen om hun problemen op te lossen. Daarnaast is driekwart van de autochtone Nederlanders van mening dat moslims geen respect hebben voor homoseksuelen.

Tabel 9.12

Opvattingen over de leefwijze van moslims, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1995 en 2005 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1995	2005
Islamitische vrouwen die een hoofddoek dragen, passen zich niet aan onze samenleving aan.	34	43
Moslims zijn gevaarlijk fanatiek	20	26
Moslims misbruiken hun godsdienst voor politieke doeleinden	31	51
Moslims grijpen gemakkelijk naar geweld om hun problemen op te lossen	29	42
De meeste moslims hebben geen respect voor homoseksuelen	-	74

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'95-'05)

In de Socon-panels zijn met betrekking tot opvattingen over moslims niet zoveel stellingen herhaald. De twee uitspraken uit het onderzoek van 1995 die zijn herhaald, kennen beide in 2006 een beduidend sterkere instemming dan in 1995 (tabel 9.13). Zo vindt in 2006 39% dat islamitische vrouwen met een hoofddoek zich niet aanpassen, terwijl dat in 1995, bij dezelfde respondenten, 32% was. Een sterkere stijging heeft zich voorgedaan in de opinie dat moslims makkelijk naar geweld grijpen. Met deze stelling stemde in 1995 26% in; in 2006 was dat, bij dezelfde respondenten, gestegen naar 44%. De respondenten die in 2005 hadden meegedaan en in 2007/'08 opnieuw zijn benaderd, stemden in 2005 al beduidend sterker in met de uitspraken dan de respondenten in 1995. In 2007/'08 zijn zij nog sterker van mening dat moslims makkelijk naar geweld grijpen dan in 2005. Een daling doet zich daarentegen voor ten aanzien van de stereotypen die een cultuurconflict zouden uitdrukken. Overeenkomstig de bevindingen van Culturele veranderingen in Nederland, daalt het percentage respondenten dat denkt dat moslimmannen hun vrouwen onderdrukken en dat de meeste moslims geen respect hebben voor homoseksuelen. De daling is echter licht, en een duidelijke meerderheid stemt in met de betreffende stellingen.

Tabel 9.13

Veranderingen bij individuen in houdingen tegenover moslims, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1995-2007/'08 (in procenten '(zeer) mee eens)^a

	1995 → 2006	2005 → 2007/08
Islamitische vrouwen die een hoofddoek dragen, passen zich niet aan onze samenleving aan	32 → 39	40 → 40
Moslims grijpen gemakkelijk naar geweld om hun problemen op te lossen	26 → 44	39 → 46
Moslimmannen overheersen hun vrouwen		74 → 70
De meeste moslims hebben geen respect voor homoseksuelen		73 → 67

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'95-'07/'08)

Ook voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders is informatie beschikbaar over deze onderwerpen (tabel 9.14).³ De grote meerderheid (95%) van deze groepen, ook van de tweede generatie, geeft aan moslim te zijn (zie hoofdstuk 8). Deze gegevens zijn, door verschillen in vraagstelling, overigens niet rechtstreeks vergelijkbaar met die gepresenteerd in tabel 9.11.⁴ Toch wordt wel duidelijk dat er sprake is van een zekere afwijzing van elkaars leefwijze en familiewaarden. Phalet et al. (2000) spreken ook hier van een cultuurconflict (zie ook Sniderman et al. 2003). Minder dan de helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders vindt in 2006 dat de meeste Nederlanders respect hebben voor de islamitische cultuur. Bovendien is ruim 60% van de Turkse en ruim 70% van de Marokkaanse moslims van mening dat in Nederland te negatief tegen de islam wordt aangekeken. Wat betreft familiewaarden is eveneens duidelijk dat er sprake is van conflicterende waarden: 60% van de Turkse en 38% van de Marokkaanse moslims vindt dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben, terwijl autochtone Nederlanders juist van mening zijn dat moslimvrouwen te weinig vrijheden hebben. Ook met betrekking tot de opvoeding van de kinderen zijn er tegenstellingen: waar veel personen van Turkse en Marokkaanse herkomst vinden dat Nederlandse kinderen niet goed genoeg naar hun ouders luisteren, vinden autochtone Nederlanders vaak dat moslims hun kinderen autoritair opvoeden. Opvallend, maar niet geheel onverwacht gezien de bevindingen uit eerder onderzoek, is dat Turkse Nederlanders wat afwijzender staan tegenover de Nederlandse leefwijze en familiewaarden dan Marokkaanse Nederlanders. Turkse Nederlanders bleken immers ook conservatiever dan Marokkaanse Nederlanders met betrekking tot de rol van de vrouw (Dagevos et al. 2007).

Tabel 9.14 laat zien dat opvattingen onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders tussen 2004 en 2006 negatiever lijken te zijn geworden. Wat vooral opvalt, is dat steeds minder Turkse en Marokkaanse Nederlanders het gevoel hebben dat Nederlanders respect hebben voor de islamitische cultuur. Helaas zijn geen recentere gegevens voorhanden om te kunnen bepalen of deze ontwikkeling zich voortzet.

Tabel 9.14

Opvattingen over de islam in Nederland en de leefwijze van Nederlanders, Turkse en Marokkaanse Nederlanders van 15-65 jaar in de 50 grote steden, 2004/'05 en 2006 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	Turks		Marokkaans	
	2004/'05	2006	2004/'05	2006
In Nederland wordt veel te negatief tegen de islam aangekeken ^b	59	61	73	72
De meeste Nederlanders hebben respect voor de islamitische cultuur	56	46	49	39
Hoe mensen in het Westen leven en hoe moslims leven, gaat niet samen	26	25	20	17
Nederlandse vrouwen hebben te veel vrijheden	50	60	37	38
Nederlandse kinderen luisteren niet goed genoeg naar hun ouders	30	35	25	28

a Deze tabel heeft in tegenstelling tot de rest van het hoofdstuk alleen betrekking op Turkse en Marokkaanse Nederlanders tussen de 15 en 65 jaar woonachtig in de 50 grootste steden.

b Deze stelling is uitsluitend aan Turkse en Marokkaanse moslims voorgelegd.

Bron: SCP (LAS'04/'05; SIM'06)

Het bovenstaande heeft duidelijk gemaakt dat tussen moslims en niet-moslims tegenstellingen worden ervaren. In dit opzicht zijn de toekomstverwachtingen ook niet rooskleurig. In 2006 dacht een ruime meerderheid van de bevolking dat spanningen tussen de verschillende groepen zouden verergeren. Ook is de angst voor geweld, zowel van moslimextremisten als gericht tegen moslims, wijdverspreid. Grofweg de helft van de bevolking bleek hier bang voor (zowel moslims als niet-moslims). Voor beide uitingen van geweld (geweld tegen moslims en geweld van moslims) bleken ongeveer evenveel mensen bang (zie Gijsberts en Vervoort 2007).

9.5 Ontwikkelingen in opvattingen van lager en hoger opgeleiden

Keer op keer blijkt uit (inter)nationaal onderzoek dat verschillen in opvattingen over niet-westerse migranten voor een belangrijk deel samenvallen met verschillen in opleidingsniveau. Er blijkt onder autochtone Nederlanders altijd een dempend effect uit te gaan van opleiding: hoger opgeleiden oordelen doorgaans minder negatief over andere etnische groepen dan lager opgeleiden. In deze paragraaf stellen we de verschillen tussen opleidingscategorieën centraal. We bekijken of lager en hoger opgeleide autochtone Nederlanders door de tijd heen anders zijn gaan reageren op de aanwezigheid van niet-westerse migranten. Bovendien bespreken we op basis van eerder onderzoek of het dempende opleidingseffect ook opgaat voor niet-westerse migrantengroepen.

Opleidingsniveau en opvattingen van autochtone Nederlanders

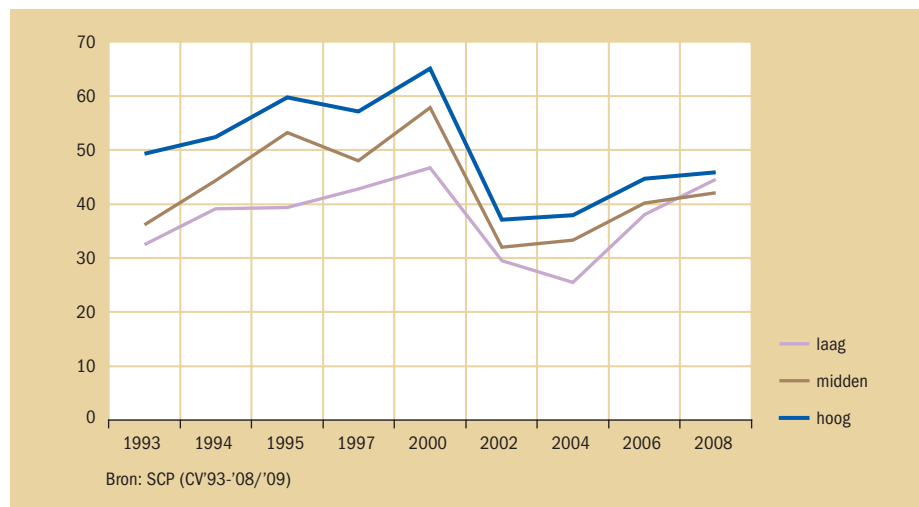
Net als in al het eerdere onderzoek, zien we ook hier dat onder de autochtone Nederlanders lager opgeleiden beduidend meer weerstand hebben tegen de aanwezigheid van niet-westerse migranten dan hoger opgeleiden. In 2008 vond bijvoorbeeld 52%

van de lager opgeleiden dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in Nederland wonen, tegenover 22% van de hoogopgeleiden. Ook vond driekwart van de lager opgeleiden dat de westerse leefwijze en die van moslims niet samengaan (tegenover een derde van de hoger opgeleiden). We richten ons in deze paragraaf echter niet op deze verschillen, maar op ontwikkelingen daarin. Daartoe hebben we alle in dit hoofdstuk besproken trends uitgesplitst naar opleidingsniveau (in de drie categorieën laagopgeleid, middelbaar opgeleid, hoger opgeleid).⁵

Over het algemeen genomen valt op dat opvattingen door de tijd heen betrekkelijk gelijk oplopen voor de verschillende opleidingscategorieën. Dus als lager opgeleiden in een bepaalde tijdperiode positiever worden over bijvoorbeeld toelating, worden middelbaar en hoger opgeleiden dat ook. Er zijn echter wel verschillen te ontdekken, waarbij de verschillen tussen lager opgeleiden en hoger opgeleiden soms groter worden, maar soms ook kleiner. Zo zijn hoger en lager opgeleiden de laatste jaren meer op elkaar gaan lijken in het onderschrijven van de mate waarin groepen migranten tot Nederland toegelaten mogen worden. In 2008/09 verschillen ze nauwelijks meer van elkaar in hun oordeel over het toelaten van verschillende categorieën immigranten (zie figuur 9.7 voor de toelating van huwelijksmigranten). Dit lijkt te komen doordat opvattingen van lager opgeleiden zich sneller in positieve richting ontwikkelen dan die van hoger opgeleiden, wat opmerkelijk is. Ook met betrekking tot discriminatie op de arbeidsmarkt lijkt het verschil tussen lager en hoger opgeleiden kleiner te worden, niet doordat hoger opgeleiden steeds minder geneigd zijn tot discriminatie (dit blijft redelijk stabiel), maar doordat onder lager opgeleiden de geneigdheid tot discriminatie sinds 2002 sneller afneemt.

Figuur 9.7

Aandeel dat positief oordeelt over het afgeven van verblijfsvergunningen aan huwelijksmigranten, bevolking van 16 jaar en ouder, naar opleidingsniveau, 1993-2008/'09 (in procenten)

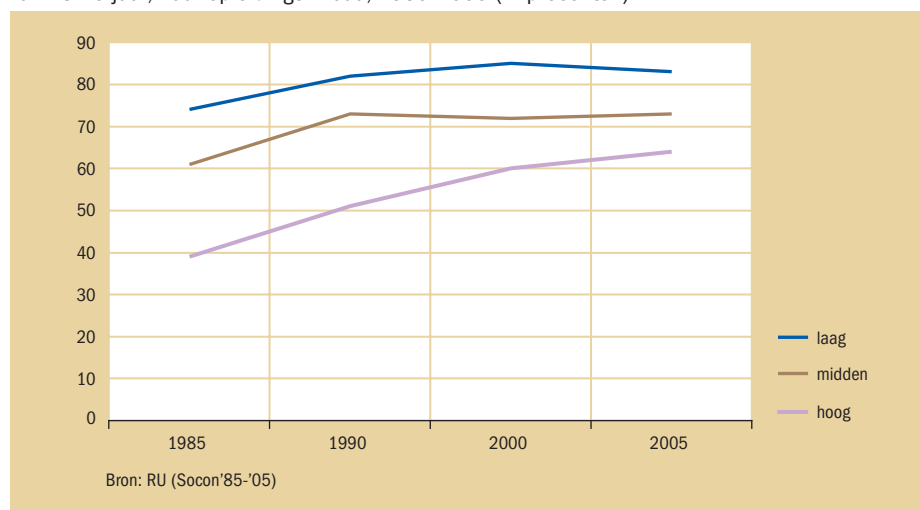

Wat betreft houdingen ten aanzien van Nederland valt juist het omgekeerde waar te nemen. Ook hier zijn hoger en lager opgeleiden meer op elkaar gaan lijken, maar nu doordat de hoger opgeleiden tussen 1985 en 2005 relatief trotser op hun land zijn geworden dan lager opgeleiden (figuur 9.8). Uit de longitudinale Socon-gegevens, waarin dezelfde respondenten opnieuw zijn benaderd, komt een identiek beeld naar voren. Vooral hoger opgeleiden zijn trotser geworden op Nederland, terwijl lager opgeleiden hierin nauwelijks zijn veranderd (Jaspers et al. 2009).

Figuur 9.8

Instemming met uitspraak 'Ik ben er trots op een Nederlander te zijn', autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, naar opleidingsniveau, 1985-2005 (in procenten)

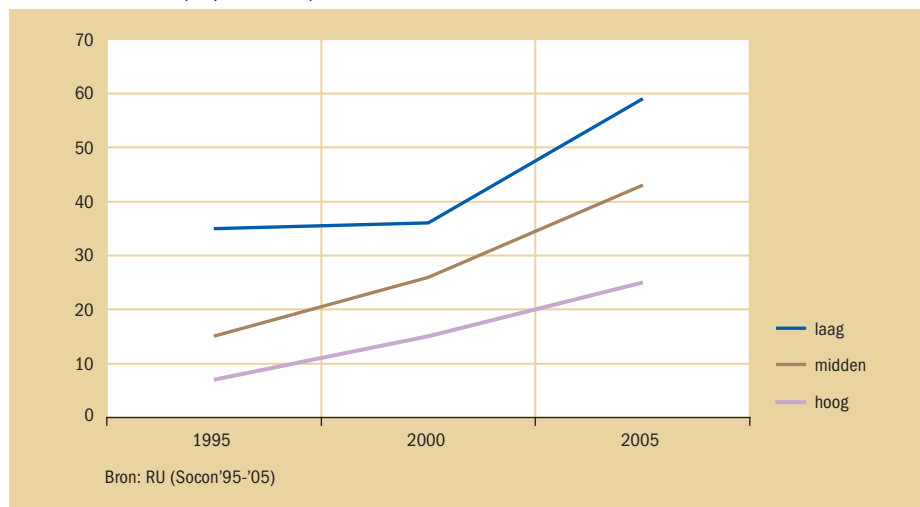

Op sommige terreinen zijn de verschillen juist uitgesprokener geworden. Gevoelens van etnische dreiging nemen bij lager en middelbaar opgeleiden sneller toe dan bij hoger opgeleiden (cijfers tot 2005, zie figuur 9.9). We moeten hierbij echter een voorbehoud maken, omdat van slechts drie meetmomenten gegevens bekend zijn.

Samenvattend kunnen we stellen dat op bepaalde terreinen de opvattingen van lager en hoger opgeleide autochtone Nederlanders duidelijk naar elkaar toe groeien. Dit geldt bijvoorbeeld voor opvattingen over toelating tot Nederland, maar ook voor de neiging tot discriminatie. Deze toenadering lijkt vooral te komen doordat opvattingen van lager opgeleiden zich sneller in positieve richting ontwikkelen dan die van hoger opgeleiden. Ook in de positieve houding tegenover Nederland zijn hoger en lager opgeleiden meer op elkaar gaan lijken, maar nu doordat de hoger opgeleiden een sterkere verandering lieten zien (positiever over Nederland) dan de lager opgeleiden. Daarentegen nemen gevoelens van etnische dreiging juist minder snel toe onder hoogopgeleiden en sneller bij lager en middelbaar opgeleiden.

Figuur 9.9

Instemming met de uitspraak dat de komst van etnische minderheden naar Nederland een bedreiging is van onze eigen cultuur, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, naar opleidingsniveau, 1995-2005 (in procenten)

Opleidingsniveau en opvattingen van niet-westerse migranten

Voor migranten zijn geen trendgegevens beschikbaar. Het is echter van belang om hier nog eens te benadrukken dat eerder onderzoek heeft laten zien dat de opinies van hoger opgeleide migranten een tweeledig beeld laten zien. Enerzijds zien zij zichzelf als goed geïntegreerd, voelen zij zich vaker dan laagopgeleide migranten thuis in Nederland en zijn zij bijvoorbeeld toleranter ten opzichte van de positie van de vrouw (en van culturele waarden in het algemeen) (zie bv. Dagevos et al. 2007). Wanneer het echter gaat over acceptatie en respect, draait het beeld. In tegenstelling tot bij de autochtone Nederlanders, wordt dan geen dempend opleidingseffect gevonden (bv. Buijs et al. 2006; Gijsberts en Dagevos 2004; Gijsberts en Vervoort 2009). Integendeel, het lijken juist de hoger opgeleide migranten te zijn die meer discriminatie ervaren en zich bijvoorbeeld minder geaccepteerd voelen in Nederland dan lager opgeleide migranten. Anders gezegd, de hoger opgeleide migranten ervaren het maatschappelijk klimaat ten aanzien van migranten als het minst positief. Bovendien vinden hoger opgeleide moslims vaker dan lager opgeleide moslims dat het slecht gesteld is met het respect voor de islamitische cultuur.

In dit verband wordt er wel gesproken van een 'integratieparadox' (Buijs et al. 2006): juist degenen die het best zijn geïntegreerd (hoger opgeleiden), voelen zich het minst geaccepteerd. Er zijn echter wel duidelijke verschillen tussen etnische groepen te onderkennen. Vooral Marokkaanse hoger opgeleiden springen eruit; bij deze groep lijkt het opleidingseffect het sterkst aanwezig. Door verschillende auteurs is getracht een verklaring voor deze integratieparadox te vinden (bv. Gijsberts en

Vervoort 2009; Tolsma et al. 2009; Buijs et al. 2006). Een van de verklaringen wordt gezocht in gevoelens van relatieve deprivatie: hoger opgeleide migranten hebben vaker het gevoel onder hun opleidingsniveau te werken. De omstandigheid dat het voltooien van een goede opleiding voor hoger opgeleide migranten minder automatisch tot maatschappelijk succes leidt dan voor autochtone Nederlanders, lijkt een bron van frustratie te zijn. Daarmee is het een verklaring voor het feit dat juist hoger opgeleide migranten teleurgesteld zijn over de kansen van migranten in Nederland (zie ook Fleischmann en Dronkers 2008). Een andere verklaring ligt in het meer in aanraking komen met het politieke debat over de migrantenproblematiek. Juist hoger opgeleide migranten volgen de politieke discussies hierover vaker en ervaren wellicht, als gevolg van de sombere teneur van de berichtgeving, het maatschappelijk klimaat ten aanzien van migranten als het meest ongunstig (Gijsberts en Vervoort 2009).

9.6 Nadere verklaring van trends

In Nederland is een aantal malen onderzocht hoe ontwikkelingen in opvattingen over migranten verklaard kunnen worden. Coenders en Scheepers (1998) onderzochten in hoeverre de discriminatiegeneigdheid van Nederlanders veranderde, en gebruikten daarvoor de hier besproken CV-data van 1979 tot 1993. In 2008 breidden Coenders et al. (2008) deze analyse uit met de CV-gegevens tot 2002. Daarnaast heeft Jaspers (2008) de ontwikkelingen in etnische distantie onderzocht voor de periode 1981-2002, eveneens op basis van de CV. De auteurs vertrekken vanuit de etnische competitietheorie. Deze theorie stelt dat interetnische relaties verslechteren in tijden van schaarste. De schaarste kan worden versterkt door economische recessie of door een stijging van de migratie, wanneer meer mensen met elkaar in competitie zijn om hulpbronnen. In slechte economische omstandigheden zouden migranten als eersten de schuld krijgen van de schaarste. In bijvoorbeeld Groot-Brittannië gingen het afgelopen jaar Britse arbeiders de straat op om te protesteren tegen de migranten die hun banen zouden innemen.

Ook in ons omringende landen is gezocht naar verklaringen voor veranderingen in opvattingen over migranten. Zo lieten Coenders en Scheepers (2008) voor West-Duitsland zien dat weerstanden tegen buitenlanders tussen 1980 en 2000 iets afnamen (op landelijk niveau). Zij vonden geen invloed van de hoogte van de werkloosheid en buitenlandse immigratie op deze weerstand. Wel bleek dat het snel oplopen van de werkloosheid en een grote instroom van immigranten tot hogere weerstand leidden. Ander trendonderzoek richtte zich op verklaringen van trends in de steun aan verrechtse partijen, die het migratiethema als speerpunt hebben en waaruit naar voren komt dat weerstand tegen minderheden de belangrijkste verklaring biedt voor steun aan deze partijen (Lubbers et al. 2002). Voor Nederland onderzochten Vliegthart en Boomgaarden (2005) en Lubbers (2001) in hoeverre de steun voor verrechts werd verklaard door werkloosheidscijfers en immigratie.

Daaruit bleek dat immigratie wel de trend kon verklaren, maar het niveau van de werkloosheid niet, hoewel Lubbers liet zien dat stijgende werkloosheid wel samenhang met een grotere steun. Carter (2005) onderzocht trends in meerdere landen en kwam tot dezelfde conclusie. In het onderzoek van Lubbers en Scheepers (2001) in Duitsland tussen 1989-1998 kwam naar voren dat een grotere stroom migranten of asielzoekers weliswaar leidde tot meer steun voor de extreemrechtse Duitse partijen, maar dat werkloosheidscijfers zelfs negatief gerelateerd waren aan de voorkeur voor extreemrechts. Rink et al. (2009) onderzochten voor Vlaanderen of werkloosheid en de omvang van de immigrantenpopulatie van invloed waren op het aantal stemmen voor het Vlaams Blok tussen 1991 en 1999 (op gemeentelijk niveau). Vooral de grootte van de migrantenpopulatie bleek van belang. Werkloosheidscijfers bleken geen verklaring te vormen voor de hogere steun aan het Vlaams Blok in bepaalde gemeenten.

Er is daarnaast landenvergelijkend onderzoek gedaan naar de trend in opvattingen over migratie en migranten. Meuleman et al. (2009) onderzochten hoe de houding tegenover een restrictief immigratiebeleid zich ontwikkelde tussen 2002 en 2008 in 17 Europese landen. Er bleek een samenhang te bestaan met de hoogte van de werkloosheid en de instroom van migranten: een hogere werkloosheid en grotere instroom van migranten in een bepaald jaar betekenden een restrictievere houding ten aanzien van het immigratiebeleid. Ook Semyonov et al. (2006) vonden een relatie tussen enerzijds negatieve houdingen ten aanzien van migranten in 12 Europese landen en anderzijds de grootte van de migrantenpopulatie en de economische situatie. Zij vonden echter geen aanwijzingen dat de invloed van deze factoren door de tijd heen veranderde.

Opvallend in al dit onderzoek is dat de werkloosheidscijfers weinig invloed hebben op de houding tegenover niet-westerse migranten. De economische conjunctuur wordt veel sneller weerspiegeld in het consumentenvertrouwen dan in werkloosheidscijfers. Deze laatste ontwikkelen zich beduidend trager. We nemen daarom naast werkloosheidscijfers, het consumentenvertrouwen (gepeild door het CBS) op als aanvullende maat voor de economische situatie, waarbij we verwachten dat een lager consumentenvertrouwen in een bepaalde periode samengaat met een negatievere houding tegenover niet-westerse migranten.

Er worden eveneens veelal zwakke effecten gevonden van de aanwezigheid of instroom van migranten. Ook hier kan men zich afvragen of deze indicatoren wel zo goed gepercipieerd worden door de bevolking. Wat waarschijnlijk van groter belang is, is de hoeveelheid aandacht in de media voor migrantenvraagstukken. Juist door bepaalde gebeurtenissen (bv. de moord op Van Gogh, de aanhoudende overlast van Marokkaanse jongeren) en de daarmee samenhangende intensievere media-aandacht in de betreffende periode, kunnen houdingen tegenover niet-westerse migranten verslechteren.

In deze paragraaf onderzoeken we in hoeverre deze alternatieve verklaringen (consumentenvertrouwen en media-aandacht) een rol spelen. We bekijken dit voor

de vier in dit hoofdstuk besproken soorten opvattingen waarover we de langste tijdreeksen beschikbaar hebben. Het gaat om opvattingen over toelating, de opvatting dat er te veel mensen met een andere nationaliteit in Nederland zijn, de houding tegenover burens van een andere herkomst en discriminatiegeneigdheid (tabel 9.15). De vraag die we hier beantwoorden, is of en in hoeverre de publieke opinie negatiever wordt door veranderingen in de economische conjunctuur (werkloosheidscijfer), in immigratie, in consumentenvertrouwen en in media-aandacht voor niet-westerse migranten.⁶ Daarbij houden we zo goed mogelijk rekening met veranderingen in de samenstelling van de bevolking (naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en woonplaats).

Tabel 9.15

Multilevel regressieanalyse van trends in opvattingen, bevolking van 16 jaar en ouder naar enkele achtergrondkenmerken, 1991-2008/'09 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)^{a, b}

	negatief over toelating	te veel allochtonen	weerstand burens andere herkomst	discriminatiegeneigdheid
constante	1,873**	1,951**	1,207**	-1,048**
individuele kenmerken				
vrouw (ref.)				
man	0,087**	-0,017*	0,032**	0,075**
leeftijd	0,001**	0,003**	0,006**	0,003**
laagopgeleid (ref.)				
middelbaar opgeleid	-0,120**	-0,163**	-0,159**	-0,535**
hoogopgeleid	-0,284**	-0,434**	-0,346**	-1,153**
onbekend opleidingsniveau	-0,127**	-0,164**	-0,100	-0,587**
woonplaats < 100.000 inwoners (ref.)				
> 100.000 inwoners	-0,038**	-0,700**	-0,107**	-0,176**
periodekenmerken				
werkloosheidspercentage	0,023**	0,006	0,004	0,030~
consumentenvertrouwen	-0,001	0,001	-0,000	0,002
immigratie	0,004**	0,005**	0,005**	0,003
media-aandacht niet-westerse migranten	0,004**	0,004**	0,002*	0,011**

~ p < 0,10; * p < 0,05; ** p < 0,01

a De analyse is over alle jaren gepoold.

b 'Opvattingen over toelating' is een schaal op basis van drie items (Cronbachs alfa is 0,59); 'Te veel allochtonen' is een schaal die loopt van 1 (niet) tot 3 (te veel); 'weerstand burens van een andere etnische herkomst' is een schaal die loopt van 1 (geen) tot 4 (veel weerstand); 'discriminatiegeneigdheid' is een index op basis van drie items (Cronbachs alfa is 0,80). Deze index is gedichotomiseerd en met een geanalyseerd logistische regressieanalyse. Voor alle vier variabelen geldt dat een hoge schaalwaarde staat voor negatievere opvattingen.

Bron: SCP (CV'91-'08/'09)

De gegevens met betrekking tot de weerstand tegen buren van een andere etnische herkomst en discriminatiegeneigdheid zijn beschikbaar vanaf 1981. Echter, gegevens over media-aandacht zijn pas vanaf 1991 beschikbaar. Daarom hebben we eerst de analyse gepleegd over de periode vanaf 1991, en vervolgens ook over een langere periode, waarbij we de media-aandacht buiten beschouwing hebben gelaten.

Op individueel niveau blijkt dat mannen, ouderen en laagopgeleiden doorgaans negatiever dan gemiddeld zijn. Mensen woonachtig in grotere gemeenten (meer dan 100.000 inwoners) zijn minder negatief over allerlei aspecten van de multiculturele samenleving.

Bij het interpreteren van de effecten van de periodekenmerken moeten we voorzichtigheid betrachten, omdat we een beperkt aantal meetpunten in onze analyses hebben. Een hogere werkloosheid in een bepaalde periode leidt tot restrictievere opvattingen over de toelating van migranten en tot een sterkere neiging te discrimineren. Dit effect is echter niet erg groot. Het consumentenvertrouwen lijkt echter niet van invloed. Hierbij moet wel worden vermeld dat het consumentenvertrouwen in drie van de vier gevallen (opvattingen over toelating, over buren van een andere etnische herkomst en discriminatiegeneigdheid) wel van invloed is wanneer media-aandacht niet in het model wordt opgenomen. Wordt de analyse, zonder media-aandacht, over een beduidend langere tijdsperiode gedaan (bij opvattingen over buren van een andere etnische herkomst en discriminatiegeneigdheid vanaf 1981), dan zijn de effecten in de verwachte richting: meer vertrouwen in de economie in een bepaald jaar leidt tot positievere opvattingen over migranten in die tijdsperiode.

Daarnaast vinden we duidelijke effecten van de instroom van nieuwe migranten. In jaren waarin de immigratie van niet-westerse migranten hoger is, zijn meningen over migranten duidelijk negatiever (in drie van de vier gevallen). Ook de media-aandacht voor migranten blijkt van invloed. In de jaren waarin migranten meer in het brandpunt van de publieke belangstelling staan, zijn opvattingen over migranten duidelijk negatiever. Ook hier zijn de effecten echter bescheiden. Om een indicatie te geven: bij opvattingen over toelating is, ten tijde van het laagste en het hoogste immigratiecijfer in een bepaald jaar, het verschil minder dan een kwart punt op een driepuntsschaal.⁷

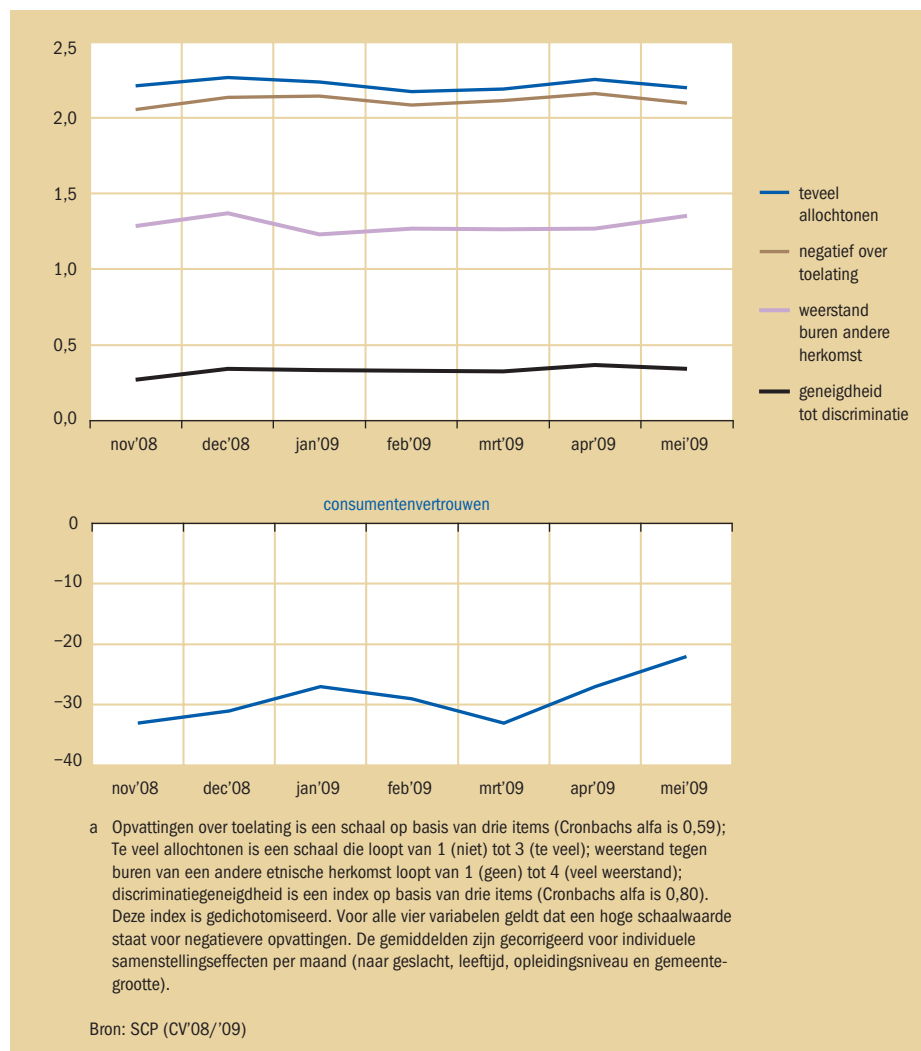
Ontwikkelingen in opvattingen over migranten tijdens de economische crisis

De economische situatie lijkt, volgens onze analyses, geen invloed uit te oefenen op opinies ten aanzien van migranten. Om dit wat nader te bekijken, bezien we voor de meest recente crisisperiode van maand tot maand hoe de Nederlandse bevolking tegen migranten aankijkt. Dit doen we op basis van de data uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland. Deze werden verzameld van november 2008 tot en met mei 2009. Per maand zijn ongeveer 300 mensen geïnterviewd. Wel moeten we voorzichtig zijn met het trekken van conclusies uit dit materiaal, omdat het maar de vraag is of de steekproef gelijkmatig over de tijd is uitgezet.⁸ Om dit zo goed mogelijk te ondervangen, zijn de gegevens gecorrigeerd voor samenstellingsverschillen

tussen de maanden (naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en gemeentegrootte).⁹ De trend in opvattingen in de laatste maanden is uitgezet tegen het consumentenvertrouwen in dezelfde periode (figuur 9.10). Het is natuurlijk mogelijk dat een effect pas vertraagd zichtbaar wordt, maar we zien op basis van deze maandgegevens in ieder geval tot en met mei 2009 geen duidelijke relatie met de economische crisis. Het is dus niet zo dat men, naarmate de crisis verder vordert, steeds negatiever over migranten gaat denken.

Figuur 9.10

Ontwikkeling in opvattingen over migranten, bevolking van 16 jaar en ouder, uitgezet tegen het consumentenvertrouwen, november 2008 - mei 2009 (gecorrigeerde gemiddelde waarden)^a

9.7 Conclusie

Onder een aanzienlijke groep autochtone Nederlanders heerst onvrede over de multi-etnische samenleving. Op basis van verschillende trendgegevens kan de conclusie worden getrokken dat men het meest negatief was in de roerige eerste jaren van het nieuwe millennium, zo rond de internationale en nationale gebeurtenissen rondom 9/11, de opkomst van Fortuijn en de moord op Van Gogh. Dit zien we terug in de gemiddeld genomen negatievere opvattingen van de groep autochtone Nederlanders als geheel, maar ook in ontwikkelingen in opvattingen bij individuen: men ging zich tussen 2000 en 2005 meer bedreigd voelen door de aanwezigheid van niet-westerse migranten.

De laatste jaren lijken opvattingen zich weer wat meer in positieve richting te ontwikkelen. Dit laat onverlet dat een aanzienlijk deel van de autochtone Nederlandse bevolking negatief oordeelt over migranten, wat duidelijk zichtbaar is in de groeiende aanhang van de PVV, die in opiniepeilingen gesignaleerd wordt. Deze twee ontwikkelingen lijken moeilijk met elkaar te rijmen. Toch kunnen beide ontwikkelingen tegelijkertijd optreden. Terwijl de PVV van Wilders een groot gedeelte van de bevolking met negatieve houdingen tegenover niet-westerse migranten aan zich weet te binden, gaat een ander deel van de bevolking, als reactie op dit negatieve geluid, wellicht juist positiever oordelen over migranten. Wilders' criticasters in de politiek – met name D66 en GroenLinks – lijken daardoor in de peilingen eveneens aan populariteit te winnen.

Effecten van de recente kredietcrisis op opvattingen over migranten zijn niet terug te vinden in de cijfers. Sowieso lijkt de economische conjunctuur (werkloosheidscijfer en consumentenvertrouwen) weinig invloed uit te oefenen op opvattingen over migranten. Het is opmerkelijk dat houdingen ten tijde van de crisis eerder iets positiever werden dan negatiever. Het lijkt erop dat economische neergang de ervaren minderhedenproblematiek wat naar de achtergrond schuift. De analyses van de trends in de afgelopen decennia in opvattingen over migranten, maken duidelijk dat een grote immigratie van niet-westerse migranten naar Nederland, in combinatie met veel media-aandacht voor migrantenvraagstukken, leidt tot gemiddeld genomen negatievere opvattingen.

Hoger opgeleide autochtone Nederlanders zijn beduidend minder negatief over niet-westerse migranten dan lager opgeleide. Echter, op bepaalde terreinen groeien opvattingen van lager en hoger opgeleide autochtone Nederlanders naar elkaar toe. Dit geldt bijvoorbeeld voor opvattingen over toelating tot Nederland. Dat lijkt vooral te komen doordat opvattingen van lager opgeleiden zich sneller in positieve richting ontwikkelen dan die van hoger opgeleiden. Ook in de positieve houding tegenover Nederland zijn hoger en lager opgeleiden meer op elkaar gaan lijken, maar nu door een sterkere verandering bij de hoger opgeleiden (positiever over Nederland) dan bij de lager opgeleiden. Daarentegen nemen gevoelens van etnische dreiging juist minder snel toe onder hoger opgeleiden dan onder lager opgeleiden.

Voor opvattingen onder migranten zijn geen tijdreeksen beschikbaar. Wel is een aantal bevindingen het vermelden waard. Zo vinden niet-westerse migranten zichzelf doorgaans goed geïntegreerd, maar voelen zij zich lang niet altijd geaccepteerd en vinden zij dat het maatschappelijke klimaat ten opzichte van migranten te wensen overlaat. Hoger opgeleide migranten zijn in een aantal opzichten zelfs nog wat negatiever en geven bijvoorbeeld vaker aan met discriminatie te maken te hebben. Verondersteld mag worden dat het opleidingsniveau onder migranten verder zal stijgen (zie ook hoofdstuk 4). Voor de verhoudingen tussen groepen zou dit tot gevolg kunnen hebben dat die sterker op scherp worden gesteld.

Het grootste knelpunt op het terrein van wederzijdse beeldvorming betreft opvattingen van moslims en niet-moslims over elkaar. Er is veel wederzijds onbegrip, en het gevoel dat beide werelden onverenigbaar zijn, is wijdverbreid. Tegenstellingen worden met name ervaren door hoger opgeleide moslims en lager opgeleide autochtone Nederlanders – hoewel ook onder hoogopgeleide autochtone Nederlanders een aanzienlijke groep tegenstellingen ervaart. Hoger opgeleide moslims zijn, vaker dan hun lager opgeleide geloofsgenoten, van mening dat het respect voor de islamitische cultuur ver te zoeken is. Lager opgeleide autochtone Nederlanders oordelen beduidend negatiever over moslims dan hoger opgeleide en zij zijn in de afgelopen periode ook nog eens sterker negatief geworden dan hoger opgeleide autochtone Nederlanders.

Noten

- 1 Pas vanaf 2004 kunnen niet-westerse migranten wel als aparte groep worden onderscheiden. Het probleem is echter dat dit in de edities van 2004 en 2006 alleen mogelijk is in het schriftelijke deel van de vragenlijst, terwijl de vragen waarover hier verslag wordt gedaan zich in het mondelinge deel van de vragenlijst bevinden. Deels betreft dit een andere groep respondenten. Daarom is een verder onderscheid niet goed aan te brengen. Wel hebben we bezien of het weglaten van migrantengroepen in 2004, 2006 en 2008 tot andere bevindingen zou leiden. Dit blijkt nauwelijks het geval, de conclusies zouden niet anders zijn. Dit lijkt voornamelijk te komen doordat vooral hoger opgeleide migranten in cv vertegenwoordigd zijn.
- 2 In het proefschrift van Carabain (2007) wordt bijvoorbeeld aangetoond dat respondenten (weliswaar een selectieve groep Amsterdamse studenten) bij hun oordelen over een andere groep (bv. moslims) verschillende subgroepen in gedachten kunnen hebben (bv. gematigde en fundamentalistische moslims), waarbij ze hun antwoord middelen tussen deze groepen.
- 3 Zie Phalet et al. (2000) voor onderzoek met betrekking tot dezelfde onderwerpen in Rotterdam.
- 4 Dit vanwege een verschil tussen de totale bevolking en alleen de bevolking uit de 50 grootste steden, een verschil in leeftijdsselectie (16+ jaar versus 15-65 jaar), maar ook vanwege verschillen in de vraagstellingen en antwoordmogelijkheden (vier versus vijf antwoordmogelijkheden).
- 5 In cv'08/09 is in plaats van naar laatst genoten opleiding gevraagd naar de hoogste voltooide opleiding. Dit maakt de opleidingsniveaus niet meer vergelijkbaar en leidt tot andere verdelingen: in 2008/09 zijn er ineens beduidend meer lager opgeleiden en minder hoogopgeleiden.
- 6 Het jaarlijkse werkloosheidspercentage, het aantal niet-westerse migranten duizendtallen en het consumentenvertrouwen zijn verkregen via CBS StatLine. Het werkloosheidscijfer is het aantal geregistreerde werkzoekenden die staan ingeschreven bij het arbeidsbureau als percentage van de beroepsbevolking. Alhoewel de kredietcrisis in 2008 aanving, reageert de werkloosheid hier pas later op. Het werkloosheidscijfer was in 2008 zelfs het laagste van de onderzochte periode. Niet-westerse migranten betreft migranten uit niet-westerse landen, die tevens het betreffende land als geboorteland hebben. Het consumentenvertrouwen wordt maandelijks door het CBS gepubliceerd middels een steekproef onder de Nederlandse bevolking. De cijfers zijn jaargemiddelden. Omdat het hier een geaggregeerde opinie betreft zien we veel duidelijker dat deze maat reageert op conjuncturele schommelingen. Het aantal artikelen over minderheden is gemeten door binnen het digitale zoekstelsel LexisNexis in de Volkskrant, NRC, Trouw en Parool te tellen hoeveel artikelen er verschenen per jaar, op de voorpagina, op de pagina's 2 en 3 of in de sectie binnenland over de onderwerpen, allochtonen, specifieke etnische groepen, asielzoekers en migratie. De concrete zoekterm die gebruikt is: (Islam! Or Moslim! Or Moskee or Asielz! Or etnische minderheden or immi! Or migra! Or Turken or Turks! Or Marokkanen or Marokkaans! Or Antillianen or Antilliaans! Or Surinamers or Surinaams!) And (section(Voorpagina) or section(Voor) or section(Binnenland) or section(Binn) or section(Pg. 1) or section(Pg. 2) or section(Pg. 3) or section(Nederland)). Het Volkskrant archief is via LexisNexis pas vanaf april 1995 te raadplegen. Voor de periode 1991-1995 konden we voor de Volkskrant gebruik maken van een onderzoek van de universiteit van Nijmegen, waarin microfiches uit die tijd zijn bestudeerd (Lubbers, Scheepers en

Wester 1998). Voor de Trouw en Parool zijn de archieven toegankelijk via LexisNexis vanaf respectievelijk 1992 en 1994. Voor Trouw geldt bovendien dat er geen gegevens opvraagbaar zijn voor 1994 tot 1996. Het NRC stelt op haar eigen website de mogelijkheid om digitaal het archief door te zoeken (www.nrc.nl). Omdat binnen LexisNexis kranten in hun vroegere jaren niet alle katernen hebben gespecificeerd, was het nodig ook de pagina's 2 en 3 op te nemen in de zoektermen. Het zoekstelsel van het NRC op de eigen website gaf echter wel de mogelijkheid om het zoeken te beperken tot de voorpagina en het katern binnenland. Opgemerkt zij dat de gevonden artikelen op de voorpagina niet noodzakelijkerwijs over Nederland hoeven te gaan.

- 7 Periodekenmerken werken gedeeltelijk anders uit voor lager en hoger opgeleiden. Uit aanvullende analyses (interacties tussen opleidingsniveau en periodekenmerken) blijkt dat het werkloosheidscijfer in een bepaald jaar vooral voor lager opgeleiden negatief uitpakt op hun opvattingen over migranten. Voor hoger opgeleiden geldt dit niet. Dit blijkt zo te zijn voor alle vier verschillende typen opvattingen. Echter, wanneer we de langere trend bekijken (vanaf 1981 voor weerstand tegen burens van een andere etnische herkomst en discriminatiegeneigdheid) blijkt voor lager opgeleiden het immigratiecijfer de grootste invloed te hebben, in plaats van het werkloosheidscijfer. Waarom dit zo is, is onduidelijk. Mogelijk speelde in de jaren tachtig de invloed van immigratiestromen een grotere rol bij opvattingen onder lager opgeleiden. Hiernaar is nader onderzoek nodig.
- 8 Het valt te betwijfelen of elke maand een representatief beeld van opinies van de Nederlandse bevolking kan worden verkregen.
- 9 Op zich vallen de verschillen naar individuele samenstelling tussen de maanden mee. Er zijn wat lichte schommelingen. Het meest opvallende verschil is dat in de laatste maand relatief veel lager opgeleiden zijn ondervraagd.

Literatuur

- Bogardus, E. (1968). Comparing racial distance in Ethiopia, South Africa and the United States. In: *Sociology and Social Research*, jg. 52, p. 149-156.
- Buijs, F.J., F. Demant en A. Hamdy (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Carabain, C.L. (2007). *Taking too much for granted? A study on the measurement of social attitudes* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Carter, E. (2005). *The extreme right in Western Europe. Success or failure?* Manchester: Manchester University Press.
- Coenders, M. (2001). *Nationalistic attitudes and ethnic exclusionism in comparative perspective* (proefschrift). Nijmegen: Interuniversitair Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociale Wetenschappen.
- Coenders, M. en P. Scheepers (1998). Support for ethnic discrimination in the Netherlands 1979-1993: effects of period, cohort and individual characteristics. In: *European Sociological Review*, jg. 14, nr. 4, p. 405-422.
- Coenders, M. en P. Scheepers (2008). Changes in resistance to the social integration of foreigners in Germany 1980-2000. Individual and contextual determinants. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 34, nr. 1, p. 1-26.
- Coenders, M., M. Lubbers en P. Scheepers (2004). Weerstand tegen scholen met allochtone kinderen. De etnische tolerantie van hoger opgeleiden op de proef gesteld. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 79, p. 124-147.
- Coenders, M., M. Lubbers, P. Scheepers en M. Verkuyten (2008). More than two decades of changing ethnic attitudes in the Netherlands. In: *Journal of Social Issues*, jg. 64, nr. 2, p. 269-285.
- Dagevos, J., R. Schellingerhout en M. Vervoort (2007). Sociaal-culturele integratie en religie. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 163-191). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, H., D. Malova en S. Hoogendoorn (2003). Nationalism and its explanations. In: *Political Psychology*, jg. 24, nr. 2, p. 345-376.
- Eisinga, R. en P. Scheepers (2000). *Sociaal culturele ontwikkelingen in Nederland 1979-2000*. Nijmegen: Radboud Universiteit, faculteit Maatschappijwetenschappen.
- Eisinga, R., N.D. de Graaf, A. Need en P. Scheepers (2008). *Religion in Dutch society 2005. Documentation of a national survey on religious and secular attitudes in 2005*. Den Haag: KNAW Data archive (DANS).
- Fleischmann, F. en J. Dronkers (2008). De sociaaleconomische integratie van immigranten in de EU. Een analyse van de effecten van bestemmings- en herkomstlanden op de eerste en tweede generatie. In: *Sociologie*, jg. 4, nr. 1, p. 2-37.
- Gijsberts, M. (2005). Opvattingen van autochtonen en allochtonen over de multi-etnische samenleving. In: SCP/WODC/CBS (red.), *Jaarrapport integratie 2005* (p. 189-205). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2004). Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen. In: *Migrantenstudies*, jg. 20, nr. 3, p. 145-168.
- Gijsberts, M., L. Hagendoorn en P. Scheepers (red.) (2004). *Nationalism and exclusion of migrants. Cross-national comparisons*. Aldershot: Ashgate.
- Gijsberts, M. en M. Vervoort (2007). Wederzijdse beeldvorming. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 282-310). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Gijsberts, M. en M. Vervoort (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen: waarom is er sprake van een integratieparadox? In: *Sociologie*, jg. 5, nr. 3, p. 406-429.
- Hagendoorn, L. en G. Kleinpenning (1991). The contribution of domain-specific stereotypes to ethnic social distance. In: *British Journal of Social Psychology*, jg. 30, p. 63-78.
- Hagendoorn, L. en P. Sniderman (2001). Experimenting with a national sample: a Dutch survey of prejudice. In: *Patterns of Prejudice*, jg. 35, p. 19-31.
- Jaspers, E. (2008). *Intolerance over time. Macro and micro level questions on attitudes towards euthanasia, homosexuality and ethnic minorities* (proefschrift). Nijmegen: Interuniversitair Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociale Wetenschappen.
- Jaspers, E., M. van Londen, M. Lubbers (2009). Een longitudinale studie naar veranderde etnocentrische reacties in Nederland. In: *Migrantenstudies*, jg. 25, nr. 2, p. 106-127.
- Lubbers, M. (2001). *Exclusionistic electorates. Extreme right-wing voting in Western Europe* (proefschrift). Nijmegen: Interuniversitair Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociale Wetenschappen.
- Lubbers, M. en P. Scheepers (2001). Explaining the trend in extreme right wing voting. Germany 1989-1998. In: *European Sociological Review*, jg. 17, nr. 4, p. 431-449.
- Lubbers, M., M. Gijsberts en P. Scheepers (2002). Extreme right-wing voting in western Europe. In: *European Journal of Political Research*, jg. 41, nr. 3, p. 345-378.
- Lubbers, M., P. Scheepers en E. Jaspers (2009). De dynamiek in het Nederlandse verrechtse electoraat rond en na de eeuwwisseling. In: *Migrantenstudies*, jg. 25, nr. 3, p. 237-259.
- Lubbers, M., P. Scheepers en F. Wester (1998). Ethnic minorities in Dutch newspapers 1990-1995, results of systematic content analyses. In: *Gazette, International Journal for Communication Studies*, jg. 60, nr. 5, p. 415-432.
- Meer, T. van der, P. Dekker en E. Steenvoorden (2009). *Continu onderzoek burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009/2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meuleman, B., E. Davidov en J. Billiet (2009). Changing attitudes toward immigration in Europe: 2002-2007. A dynamic group conflict theory approach. In: *Social Science Research*, jg. 38, nr. 2, p. 252-365.
- Motivaction (2009). *Stand.tv. Meting 29: Moslims over het land van Wilders*. Amsterdam: Motivaction (Factsheet).
- O+S (2008). *De Amsterdamse burgermonitor 2008*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, dienst Onderzoek en Statistiek.
- Pew Research Center (2005). *Islamic extremism. Common concern for Muslim and Western publics. 17-Nation Pew global attitudes survey*. Washington, D.C.: Pew Research Center.
- Pew Research Center (2008). *Unfavorable views of Jews and Muslims on the increase in Europe*. Washington, D.C.: Pew Research Center.
- Phalet, K., C. van Lotriningen en H. Entzinger (2000). *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.
- Praag, C.S van (2003). Wederzijdse beeldvorming. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003* (p. 363-392). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat. Population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe. In: *American Sociological Review*, jg. 59, nr. 4, p. 586-611.

- Rink, N., K. Phaet en M. Swyngedouw (2009). The effect of immigrant population size, unemployment, and individual characteristics on voting for the Vlaams Blok in Flanders 1991-1999. In: *European Sociological Review*, jg. 25, nr. 4, p. 411-424.
- Scheepers, P., M. Gijsberts en M. Coenders (2002). Ethnic exclusionism in European countries, public opposition to grant civil rights to legal migrants as a response to perceived ethnic threat. In: *European Sociological Review*, jg. 18, nr. 1, p. 1-18.
- Schmitt, H. en E. Scholz. (2005). *The Mannheim Eurobarometer trend file, 1970-2002* (computer file). Prepared by Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung, Mannheim: Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung and Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen.
- Sniderman, P., L. Hagendoorn en M. Prior (2003). De moeizame acceptatie van moslims in Nederland. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 78, p. 199-217.
- Tolsma, J. (2009). *Ethnic hostility among ethnic majority and minority groups in the Netherlands. An investigation into the impact of social mobility experiences, the local living environment and educational attainment on ethnic hostility* (proefschrift). Nijmegen: Interuniversitair Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociale Wetenschappen.
- Verberk, G. (1999). *Attitudes towards ethnic minorities. Conceptualizations, measurements, and models* (proefschrift). Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Vliegthart, R. en H.G. Boomgaarden (2005). Berichtgeving over immigratie en integratie en electorale steun voor anti-immigratiepartijen in Nederland. In: *Migrantenstudies*, jg. 21, nr. 3, p. 120-34.